

Sivil İtaatsizliğe Yönelik Bir Eleştiri: Yasayı Geçersiz Kılma^(*)

A Critique of Civil Disobedience: Invalidating the Law

İhsan Burak AYGÜN^(**)

Öz:

Bir adil olanı arzulama çabası olan sivil itaatsizlik kavramının teorideki anlamı ve eylem olarak karşılığı tarihin her döneminde tartışmalı bir konu olmuştur. Bu tartışmalardan biri de sivil itaatsizlik kavramının yasayı geçersiz kılmayı hedefleyip hedeflemediğidir. Bu ekseninde genellikle hukuki geçerliliği hukuki bağlayıcılıkla bir tutan anlayışların bakış açısıyla sivil itaatsizliğin yasayı geçersiz kılmayı hedeflediğini savunan görüşler ortaya atılmıştır. Ancak bu tartışmayı bir sonuca erdirebilmek için hukuki geçerlilik ve hukuki bağlayıcılık kavramlarının aralarındaki ilişkiyi ve bu iki kavramın nasıl algılanacağını belirlemek gerekmektedir. Bu belirlemenin ardından sivil itaatsizlik kavramının yasayı geçersiz kılmayı hedefleyip hedeflemediği sonucuna varılabilir. Dolayısıyla bu makalede öncelikle sivil itaatsizliğin kısa bir tanımı yapılarak sivil itaatsizliğin yasayı geçersiz kıldığını savunan görüşlere değinilmiştir. Ardından hukuki geçerlilik ve hukuki bağlayıcılığa ilişkin öne sürülen üç farklı anlayışa yer verilmiştir. Sonuç olarak ise bu üç anlayıştan farklı olarak hukuki geçerlilik ve hukuki bağlayıcılık kavramlarına farklı bir perspektiften yaklaşarak sivil itaatsizlik kavramının yasanın geçerliliğini yok saymaya yönelik bir amacının olmadığını savunusu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Sivil İtaatsizlik, Hukuki Geçerlilik, Hukuki Bağlayıcılık, Adalet, Yasa.

Abstract:

The meaning of the concept of civil disobedience, which is an effort to desire what is just, in theory and its equivalent in action has been a controversial issue in every period of history. One of these debates is whether the concept of civil disobedience aims to override the law. In this axis, arguments have been put forward arguing that civil disobedience aims to override the law from the perspective of understandings that generally equate legal validity with legal bindingness. However, in order to conclude this debate, it is necessary to determine the relationship between the concepts of legal validity and legal bindingness and how these two concepts should be perceived. This clarification can a conclusion be reached regarding whether the concept of civil disobedience aims to render the law invalid. Therefore,

^(*) Hakem denetiminden geçmiştir.

Makalenin Geliş Tarihi: 25.03.2026, Makalenin Kabul Tarihi: 06.06.2026.

^(**) Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku, Doktora Programı Öğrencisi, Bursa-Türkiye,
E-posta: avburakaygun@hotmail.com,
Orcid: 0000-0001-9803-1179.

in this article, firstly, a brief definition of civil disobedience is provided and the views that argue that civil disobedience invalidates the law are mentioned. Then, three different understandings of legal validity and legal bindingness are presented. In conclusion, it is argued that the concept of civil disobedience does not aim to ignore the validity of the law by approaching the concepts of legal validity and legal bindingness from a different perspective.

Keywords:

Civil Disobedience, Legal Validity, Legal Binding, Justice, Law.

GİRİŞ

Modern hukuk devletlerinde hukuka itaat yükümlülüğü, yalnızca pozitif hukuk kurallarının varlığıyla açıklanabilecek teknik bir mesele olmaktan çok daha fazlasını ifade etmektedir. Hukuk kurallarına itaat meselesi, sadece yaptırım korkusundan ibaret değil, aynı zamanda hukukun adil olduğuna yönelik inançla da ilişkilidir. Bu nedenle hukuk ile adalet arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağı sorusu, hukuk felsefesinin en temel tartışmalarından biri olmuştur. Bu tartışmaların arasında, adaletsiz yasalar karşısında bireyin nasıl hareket etmesi gerektiği sorusu önemli bir yer tutmaktadır. Bu sorunun merkezinde yer alan kavramlardan biri olan sivil itaatsizlik, hukuki geçerlilik ile ahlaki meşruiyet arasındaki ilişkinin en görünür hale geldiği alanlardan birini oluşturmaktadır.

Sivil itaatsizlik, en genel haliyle, bireylerin adil olmadıklarına inandıkları hukuk kurallarını yasaya aykırı, kamuya açık, bilinçli, hukuki yaptırımı kabul eden ve şiddet içermeyen biçimde ihlal ederek mevcut adaletsizliğe dikkat çekmeyi amaçlayan vicdani bir eylemdir. Her ne kadar sivil itaatsizlik terimi ilk defa on dokuzuncu yüzyılda Henry David Thoreau tarafından ortaya atılsa da pratik de sivil itaatsizlik eylemleri Antik Yunan'a kadar uzanmaktadır. Sophokles'in Antigone tragedyasında Antigone'nin kral buyruğuna rağmen kardeşini gömmesi, hukuki emir ile ahlaki yükümlülük arasındaki çatışmaya vurgu yaparak en temel ve en eski sivil itaatsizlik örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Sivil itaatsizlik eylemleri açıkça yasadışı olması ve buna rağmen sıklıkla adalet, vicdan ya da demokratik ilkelere atıfta bulunularak meşrulaştırılmaya çalışılmasıyla sıradan kanun ihlallerinden ayrılmaktadır. İçerdiği unsurlar gereği sivil itaatsizlik kavramı, pratikte ortaya çıktığı günden itibaren birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştirilerin önemli bir kısmı sivil itaatsizlik eylemlerinin demokratik düzenin ilerleyişinin zarar görmesi ve hukuki güvenlik ve hukukun üstünlüğünün zedelenmesine odaklanmaktadır. Bu eleştirilere göre demokratik düzende yasalar, belirli usullere uygun ve çoğunluğun iradesi tarafından seçilen temsilciler aracılığıyla meydana gelmektedir. Dolayısıyla, bireyin kendi vicdani değerlendirmesini çoğunluğun iradesinin üzerine

koyarak yasaya itaat etmemesi, sadece ilgili yasaya değil, demokratik düzenin ve hukuk sisteminin bütününe yönelmiş bir tehdit niteliği taşımaktadır. Ayrıca böyle bir itaatsizlik eyleminin kabulü, toplum nezdinde, hukuki güven ve hukuki üstünlük kavramlarını negatif yönde etkileyecektir. Bu eleştirilere göre, demokratik düzen ve hukuk sisteminin korunabilmesi için bireylerin yürürlükteki kurallara genel olarak itaat etmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada odaklanacağımız asıl husus, bazı teorisyenlerin sivil itaatsizlik eylemlerinde ihlal edilen yasanın ayrıca geçersiz olduğunu iddia etmeleridir. Çalışmada, hukuki geçerlilik ve hukuki bağlayıcılık kavramlarının birbirinden farklı iki kavram olmasından yola çıkarak, sivil itaatsizlik eylemlerinin ihlal ettikleri yasanın, hukuki geçerliliğinden ziyade hukuki bağlayıcılığını protesto ettiklerini savunulacaktır. İlk bölüm, kısaca sivil itaatsizlik kavramına ilişkin bir sunum niteliği taşımaktadır. İkinci bölümde, öncelikle, eleştirilerin bütünlüğünü sağlamak açısından, sivil itaatsizlik eylemlerinin demokratik düzeni ve hukuki sistemi tehdit ettiğine ilişkin eleştirilere değinilecektir. Ardından çalışmanın temel sorununu oluşturan, sivil itaatsizlik eylemlerinin ihlal ettikleri yasanın geçersiz olduğunu savunduğunu ifade eden görüşlere yer vereceğiz. Üçüncü bölümde, farklı hukuki geçerlilik anlayışlarına değinerek sivil itaatsizlik eylemlerinin iddia ettiği hukuki bağlayıcılık sorununun, her bir geçerlilik anlayışıyla uyumlu olup olmadığı değerlendirilecektir. Son bölümde ise hukuki bağlayıcılık kavramının görünümüne değinilip, farklı hukuki düşünce akımlarından düşünürlerin sivil itaatsizlik görüşlerinden bahsedilecektir. Sonuç olarak, sivil itaatsizlik eylemlerinin ihlal ettikleri yasanın geçerliliğini yok saymadıkları ve eylemlerin asıl amacının yasanın hukuki bağlayıcılığına ilişkin bir değerlendirme yapma hedefinde olduğu savunulacaktır.

I. SİVİL İTAATSİZLİK

Adil olmadığı gerekçesiyle yasa ihlalini meşrulaştırmak yeni bir çaba değildir. Tarihin birçok döneminde örneklerine rastladığımız sivil itaatsizlik kavramı olarak ilk defa on dokuzuncu yüzyılda Henry David Thoreau tarafından ortaya atılmıştır. Sivil itaatsizlik kavramının teorik kurucusu olarak kabul edilen Thoreau aslında sivil itaatsizlik kavramını hiçbir zaman kullanmamıştır. Sivil itaatsizlik kavramının teorik kurucusu olarak kabul görmesini sağlayan eseri ancak kendisinin ölümünden dört yıl sonra “Sivil İtaatsizlik” adıyla yayınlanmıştır. Thoreau eserinde bir sivil itaatsizlik tanımı yapmaz, genel olarak yasaya hangi durumlarda boyun eğilmemesi gerektiğinden bahseder¹. Kendisinden sonraki süreçte en meşhur sivil itaatsizlik savunucularından

¹ Detaylı bilgi için bkz. Henry David Thoreau, Sivil İtaatsizlik, (çev. C. Turan), 3. Basım., Say Yayınları, İstanbul, 2018.

Mahatma Gandhi ve Martin Luther King'in eserlerinde de bir sivil itaatsizlik tanımına rastlanmaz. Ancak yasayı ihlali meşrulaştırmaya çalışan bu kavramın bir tanıma, bir sınırlandırmaya ihtiyacı vardır. Sivil itaatsizlik yasayı ihlal ederken gerekçe olarak ne sunar? Sivil itaatsizlik eylemleri cezalandırılmalı mıdır? Sivil itaatsizliğin amacı nedir? Kamu yararına mı hizmet eder? Sivil itaatsizlik kendi içinde hangi unsurları barındırır?

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren sivil itaatsizliğe yönelilen bu tür sorular giderek artmıştır. Bütün bu soruların yol açtığı tartışmalar sonucu birçok düşünür kendi sivil itaatsizlik tanımını öne sürmüştür. Bu birçok tanım içerisinde en genel ve kabul gören tanımlardan biri Hugo Bedau tarafından yapılmıştır. Bedau'ya göre sivil itaatsizlik yasaya aykırı, kamuya açık, şiddetsiz ve vicdanî bir eylemdir². Bedau'nun yaptığı bu genel tanım bile birçok ağır eleştirilere tabi tutulmuştur. Bu eleştirilerin odaklandığı ana etmen, sivil itaatsizliği savunan özellikle günümüzde demokrasinin bir parçası olması gerektiğini iddia eden düşünürlerin, Bedau'nun yaptığı gibi şiddetsizlik ve vicdanilik gibi kavramları bir sempati unsuru olarak göstererek sivil itaatsizliğin yol açacağı yıkıcı sonuçları gizlemeye çalıştığı iddiasıdır³.

II. SİVİL İTAATSİZLİK YASAYI GEÇERSİZ KILAR MI?

Sivil itaatsizlik temelde, adil olmadığını düşündüğü bir yasayı, kamuya açık, vicdani ve şiddet içermeyen ihlal eden bir protesto eylemidir. Yönetimler kendilerine verilen yetkileri amaçlarına uygun kullanmayarak yozlaştıklarında onları denetleyici kurumlar olmalıdır. Sivil itaatsizlik yönetimlerin yozlaşması noktasında denetleyici bir kavram olarak kabul edilmektedir. Ancak sivil itaatsizliğin yasal bir yol olmaması, yönetimleri ve yasaları denetlerken onun nasıl bir role sahip olacağı noktasında soru işaretleri uyandırır.

Thoreau, sivil itaatsizlik eylemini iki şekilde gerekçelendirir. Bunlardan ilki yönetenlerin yönetilenlerin rızasına bağlı olması, ikincisi ise adil olanın mevcut yasalardan daha üst bir konumda olmasıdır⁴. Eğer yönetenler yönetilenlerin rızasının dışına çıkar ve adaletin ekseninden şaşar ise bireyler mevcut adaletsizliği önlemek için sivil itaatsizliğe başvurma hakkına sahip olur. Sivil itaatsiz birey bu hakkına başvurarak adil bir toplum meydana getirmeyi amaç-

² Hugo Adam Bedau, "Civil Disobedience and Personal Responsibility for Injustice", Hugo Adam Bedau (der.), *Civil Disobedience in Focus*, 1. Basım, Routledge Publishing, Londra, 1991, s. 50-55.

³ Lewis H. Van Dusen, Jr., 'Civil Disobedience: Destroyer of Democracy', *American Bar Association Journal*, Cilt: 10, Sayı: 2, Yıl: 1969, ss. 123-126, s. 124-126.

⁴ Leigh Kathryn Jenco, 'Thoreau's Critique of Democracy', *The Review of Politics*, Cilt: 65, Sayı: 3, Yıl: 2003, ss. 355-381, s. 357-358.

lar. Çünkü temelde toplumu oluşturan her birey, ideal ve adil bir toplumda yaşamak ister⁵.

Bireyler ideal demokraside, adil toplumda yaşamayı arzuladıkları dahi mevcut hiçbir yönetim tam olarak ideal olanı karşılayamaz. Sivil itaatsizlik eylemi amacına uygun olarak gerçekleştirildiğinde ideal olmayan kusurlu demokrasiyi, adil olmayan toplum yapısını ideal ve adil olana yöneltici bir nitelik taşır. Ancak bu görüş sivil itaatsizliğin demokrasilerde bir yeri olduğunu savunan düşünürlere aittir⁶. Aksini iddia eden görüşe göre sivil itaatsizlik demokrasilerde adaleti sağlamak için bir araç olarak kullanılamaz. Bu görüşlerin temel iddiaları sivil itaatsizlik eylemlerinin demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü tahrip edeceği, çoğunluk ilkesini aykırı bir biçimde hareket edilerek hukuki güvenin zedeleyeceği yönündedir.

A. Demokratik Düzene ve Hukuk Sistemine Karşı Tehdit İddiası

Sivil itaatsizlik kavramını ele almak üzere bu zamana kadar pek çok şey yazılmıştır. Sivil itaatsizlik kavramına ilişkin ortaya atılan görüşlerin çoğalmasa, konuyu zenginleştirmek ve derinleştirmenin yanına tartışmalara ve münakaşalara da yol açmıştır. Sivil itaatsizliğe yönelik bu tartışmaların merkezinde demokratik yöntemlerle ve hukuki süreçle kabul edilmiş yasalara bilinçli biçimde itaatsizlik edilmesinin demokratik kamu düzeniyle bağdaşır bağdaşmadığı ve bu itaatsizliklerin hukukun üstünlüğünü zedeleyip zedelemmediği sorunları yer almıştır.

Demokratik süreçte halk, yönetime oy kullanma süreciyle katılır. Bireyler hiçbir dış etmen tarafından etki altına alınmadan özgür bir biçimde oylarını kullanarak yöneten kişileri seçme hakkına sahiptir. Oy kullanma sürecinden sonra yönetilen kişilerden aldığı yetkiyle yöneten kişiler de demokratik düzende adaleti sağlayacak yasaları çıkarma hakkına sahiptir⁷. Ayrıca demokratik düzende adaleti sağlayacak yasalar tasarı halindeyken kamuya arz edilip, halkın seçtiği temsilciler tarafından değerlendirmeye tabi tutulduktan sonra yasalaştıkları için halkın bu yasalara uyma noktasında özel bir yükümlülü-

⁵ Thoreau bu hakkın kullanılmasının hangi koşullarda zorunlu olduğunu şu şekilde açıklar: Thoreau'ya göre her birey bu dünyaya iyi veya kötü yaşamaya gelmiştir. Bir bireyin yaşamının asıl amacı adaletsizlikleri gidermek olamaz. Her birey kendi isteğine bağlı olarak adaletsizlikleri gidermek için çabalayabilir ancak bu bir zorunluluk değildir. Fakat mevcut adaletsiz düzen bireyi de bir ögesi yapmaya çalışırsa, birey adaletsiz düzende çarkın bir dişlisi haline gelirse yasaya itaati reddetmelidir. Bireyin yasayı ihlal etme zorunluluğu ancak böyle bir durumda doğar. Thoreau, Sivil İtaatsizlik, s. 68.

⁶ Daniel Markovits, 'Democratic Disobedience', The Yale Law Journal, Cilt: 114, Sayı: 8, Yıl: 2005, ss. 1898-1952, s. 1934.

⁷ Joseph McBride, 'Democracy and Disobedience: Some Issues Considered', The Maynooth Review, Cilt: 3, Sayı: 1, Yıl: 1977, ss. 55-72, s. 62.

ğü vardır. Burada belirtilen yükümlülük ahlaki bir yükümlülük değil, yasal bir yükümlülüktür. Çünkü demokratik süreç yasalarla belirlenmiş ve toplumu oluşturan her bir birey bu demokratik sürece katılmasa veya katılmasına rağmen aksi görüşü seçimi kazanmışsa bile, nihai karara rıza göstereceğini yasalarla garanti etmiştir⁸. Sivil itaatsizliğe eleştirel yaklaşan John Dickinson'ın görüşüne göre, bir yasaya itaatsizlik etmek sadece o yasa ile sınırlı bir çatışma değildir; bu eylem aslında “egemenin temsil ettiği her şeyle” bir çatışmaya girme anlamına gelmektedir⁹. Demokratik seçimler sonucu oluşan yönetimlerin verdiği kararları, çıkardığı kanunları ahlaki değerlendirmelere tabi tutup geçerliliklerini sorgulamak ve bunun sonucu olarak yasaya itaat etmemeye karar vermek bireylerin kendi başlarına yapabilecekleri bir husus değildir¹⁰. Sivil itaatsizlik, yasaların uygulama alanını bireyin kendi vicdanı ve özel çıkarlarına dayalı kılmaktadır. Bu durum, toplumsal düzenin devamlılığını sağlayan hukuki otoriteyi tamamen işlevsiz hale getirerek demokratik düzenin yerini anarşiye bırakmasına sebep olmaktadır¹¹.

Sivil itaatsizlik eylemlerinin demokratik düzeni yıkacağını ve hukuk sistemini ortadan kaldıracağına yönelik benzer bir eleştiri Lewis H. Van Dusen tarafından yapılmıştır. Dusen'e göre sivil itaatsizlik, her şeyden önce demokrasinin sosyal değişim süreçlerini değersizleştirmekte ve nihayetinde sistemin kendisini yok etmektedir¹². Dusen, bu eylemlerin demokratik dilekçe, tartışma ve toplanma gibi yasal yöntemlere karşı sabırsızlık gösterenlerin başvurduğu bir “kestirme yol” olduğunu savunur. Ona göre, asil amaçlarla yapılmış olsa bile yasa ihlalleri sadece hukukun üstünlüğüne bir saldırı değil, aynı zamanda demokratik sürecin altüst edilmesidir¹³. Dusen'in en çarpıcı uyarılarından biri, sivil itaatsizliğin “kargaşanın kaynağı, kargaşanın ise şiddetin babası” olduğu yönündedir; en sınırlı ve şiddetsiz eylemler bile toplumda otoriteye karşı gelme alışkanlığını pekiştirerek sivil ayaklanmanın tohumlarını ekebilir. Bu durumun sonunda, anarşinin yarattığı boşluğu doldurarak Mussolini veya Hitler gibi otoriter figürlerin ortaya çıkma riski ortaya çıkar ve demokratik düzenin tiranlığa dönüşmesine yol açar¹⁴.

⁸ Eugene Garver, 'Review of Democracy and Disobedience by Peter Singer', *Ethics*, Cilt: 86, Sayı: 2, Yıl: 1976, ss. 175-179, s. 177.

⁹ John Dickinson, 'A Working Theory of Sovereignty II', *Political Science Quarterly*, Cilt: 43, Sayı: 1, Yıl: 1928, ss. 32-63, s. 50.

¹⁰ Garver, s. 177.

¹¹ Dickinson, s. 42.

¹² Dusen, s. 124.

¹³ Dusen, s. 124.

¹⁴ Dusen, s. 125.

Dusen'e göre ahlaki ilkelere uymadığı ve adaletsiz olduğu düşünülen bir yasayı ihlal ederek bir sivil itaatsizlik eylemi gerçekleştirmek, bireyin yasayı kendi himayesi altına almasıdır. Bireyin bu şekilde yasayı kendi himayesi altına alması da ahlaki olmayan bir yoldur. Çünkü sivil itaatsizler yasayı hangi gerekçelerle ihlal edebileceklerinin sınırını tam olarak çizememişlerdir¹⁵. Adil olmayanı belirlerken ahlaki unsurları öne sürerler ancak yasanın ahlaka uymadığını belirleyici otorite nedir? Birçok sivil itaatsizlik savunucusu eylemlerini meşrulaştırmaya çalışırken sivil itaatsizlik eyleminin vicdani olması gerektiğini belirtir¹⁶. Vicdanilik teorisi bireylere, yasanın adil olup olmadığını değerlendirme yetisini ve yasayı ihlal etme gerekçesini sunar. Nancy Rosenblum, sivil itaatsizliği gerekçelendirirken kullanılan vicdan kavramını adil olan ve olmayan arasındaki değerlendirmeyi yapacak bir "iç ses" olarak açıklar¹⁷. Ancak sivil itaatsizliği reddeden görüşlere göre böyle bir kavram yasadışı bir eylemi meşrulaştırmak için fazla subjektif bir kavramdır. Bireyler elbette ki kendi vicdanlarına göre hareket edip bir yasanın adil olmadığına karar verebilir ayrıca demokrasiler de buna engel olmaz. Fakat bu durum bireylere kendi vicdanlarını karar verici kabul edip bir yasanın geçersiz olduğunu iddia edebilmesi yönünde bir hak tanımaz. Bunun yanında bireylerin vicdanlarının peşinden gitmesi, yasayı ihlal edişteki haklılığı her zaman garanti edemez. Çünkü vicdan kavramı subjektif yapısından dolayı her vicdani hareketin doğru olduğuna ve her bireyin vicdanlı olduğuna teminat veremez¹⁸.

Sivil itaatsizliği reddeden görüşe göre hiçbir toplum vatandaşlarına kanunları çiğneme "hakı" veremez. Geçerliliğinin isteğe bağlı olduğu bir yasa, devletin "eğer sakıncası yoksa" geçerli olan hiçbir emri olamaz. Kanunlar, mevcut başkaca yasalar tarafından belirlenen yasalaşma sürecini tam ve doğru bir şekilde tamamladıktan sonra kanun niteliği yani geçerlilik kazanırlar¹⁹. Bir kanunun geçerliliği sivil itaatsizlerin öne sürdüğü gibi ahlaki ve vicdani gerekçelere bağlı olamaz. Bunu iddia etmek sivil itaatsizliği yasalar üstü bir konuma taşımaktır. Böyle bir kavramın demokratik bir düzende yeri yoktur. Morris Leibman, sivil itaatsizlerin "geciken adalet, adalet değildir." gibi basmakalıp ifadelerin arkasına sığınarak adaletsiz olduklarını iddia ettikleri yasa-

¹⁵ Dusen, s. 125.

¹⁶ Bu düşünürlere örnek verecek olursak: Thoreau, Sivil İtaatsizlik; John Rawls, "Definition and Justification of Civil Disobedience", Hugo Adam Bedau (der.), Civil Disobedience in Focus, 1. Basım, Routledge, Londra, 1991; Carl Cohen, Civil Disobedience: Conscience, Tactics and the Law, 1. Basım, Columbia University Press, New York, 1971.

¹⁷ Nancy L. Rosenblum, 'Thoreau's Militant Conscience', Political Theory, Cilt: 9, Sayı 1, Yıl: 1981, ss. 81-110, s. 81.

¹⁸ Dusen, s. 125-126.

¹⁹ Morris I. Leibman, 'Civil Disobedience: A Threat to Our Law Society', American Bar Association Journal, Cilt: 51, Sayı: 7, Yıl: 1965, ss. 645-647, s. 645.

ları ihlal ederek bu yasaların geçersiz olduğunu öne sürdükleri belirtir. Ancak geciken adalet, vicdan vb. ahlaki unsurlar adaletsizliği önlemek için yasayı geçersiz kılmanın bir mazereti olamaz²⁰.

Demokrasilerde belirli reformların tam olarak gerçekleştirilememiş olması, kalıcı başarı için tek umut olan yasaların ve yasal yolların reddedilmesini haklı çıkarmaz. Eşitlik talebi, bir üstünlük mücadelesine dönüştürülemez. Bireyler ancak hukukun üstünlüğü altında eşit ve adaletten yana olmalıdır²¹. Demokratik bir sistemde yasaların geçersizliğini öne sürecek hiçbir eylem kabul edilmemelidir. Bu demek değildir ki demokratik bir düzende verilen her karar, mevcut her yasa tam olarak adildir. Ancak yasalar durağan olmadığında ve değişim için etkili kanallar sürekli olarak var olduğunda, adaletsiz yasaları önleyecek ve onları adaletli bir hale getirecek yasal yollar her zaman mevcut olacaktır. Bu nedendir ki Leibman demokratik bir düzende yasal yollar mevcutken ahlaki gerekçelerle yasayı geçersiz kılmanın makul bir yol olmadığını belirtir²².

Çalışmamız açısından sivil itaatsizliğin demokratik kamu düzenine zarar verdiğine yönelik eleştirilere değinmemizin sebebi, demokratik kamu düzenine verilecek zararların hukuk sisteminin genelini de etkileyecek olmasından kaynaklanmaktadır. Sivil itaatsizliği reddeden görüşler, sivil itaatsizlik eylemleriyle bir yasanın kolayca çığnanebilmesine izin verilmesinin hukuk sistemi içerisindeki bütün yasaların uygulanabilir olmasını tehlikeye sokacağını, her bireyin kendi değerlerini kullanarak hangi kurallara uyacağına karar veren bir “yargıç” haline geleceğini ve bu nedenlerden dolayı hukuk sisteminin anlamını yitireceğini savunmuştur²³. Bunun yanında, demokratik mekanizmaların çökmesini hukuki kesinliğin zayıflamasına da yol açacaktır. Merton Tice Jr’a göre hukuki kesinlik, yasaların genel ve öngörülebilir bir şekilde bağlayıcı olduğu beklentisine dayanır ancak demokratik bir düzende gerçekleştirilecek sivil itaatsizlik eylemi yasanın bu beklentiyi oluşturabilmesini engelleyebilecektir²⁴.

Sivil itaatsizlik anlayışını savunan görüşler, alenilik, mevcut adaletsizliği önlemeye yönelik olma, yasanın gerektirdiği cezayı üstlenme gibi bazı unsurlarla sivil itaatsizlik eylemlerini meşru kılmayı hedeflemişlerdir²⁵. Ancak Tice Jr’a göre eylemler sırasında, sivil itaatsizliğin meşru kabul edildiği sınırların

²⁰ Leibman, s. 646.

²¹ Leibman, s. 646.

²² Leibman, s. 647.

²³ Merton B. Tice Jr., ‘Civil Disobedience: A Study of Law and Its Relation to Society’, South Dakota Law Review, Cilt: 13, Sayı: 2, Yıl: 1968, ss. 356-367, s. 361.

²⁴ Tice Jr., s. 361.

²⁵ Robin Celikates, ‘Democratizing Civil Disobedience’, Philosophy and Social Criticism, Cilt: 42, Sayı: 10, Yıl: 2016, ss. 982-984, s. 986.

aşılması olasıdır²⁶. Bu nedenle sivil itaatsizlik eylemleri, dolaylı olarak, toplum içerisinde hukuka duyulan saygı ve güveni sarsabilecek ve bireyler arasında bir nevi “uykuda bulunan” anarşist eylemlerin ortaya çıkmasına sebep olabilecektir²⁷. Ayrıca, her ne kadar sivil itaatsizlik eylemleri, iyi niyetli ve samimi olduklarını iddia eden kalabalıklar tarafından gerçekleştirilse de bu kalabalıkların “tehditkâr ve kanunsuz çetelere” dönüşme ihtimali yüksektir. Böyle kalabalıklar sivil itaatsizlik eylemlerinin meşruiyet sınırlarını aşarak yargıya baskıda bulunarak ve mahkemeleri kontrol etmeye çalışarak hukuk sisteminin işleyişine zarar verebilir²⁸.

Sivil itaatsizliğe yöneltelen eleştirilerin bir diğer boyutu da sivil itaatsizliğin demokrasinin sağladığı çoğunluk ilkesini yok sayması ve dolayısıyla hukukun üstünlüğünün zayıflamasıdır. Rex Martin, demokraside iyi bir vatandaş olmanın bir parçası olarak, vatandaşın demokratik otorite ilkesine bağlı kalması gerektiğini ve bu ilkeye göre, tüm kararlar seçilmiş temsilciler tarafından ve nihai olarak çoğunluk oyuyla, belirlenmiş usul kurallarına uygun olarak alındığından tüm kişilerin bu kararlara uymakla yükümlü olduğunu belirtir²⁹. Bu nedenle demokratik kararların değeri, “doğru” sonucu üretmelerinden ziyade, bütün yurttaşların eşit biçimde sürece katılmasına dayanır. Bu bağlamda sivil itaatsizlik, çoğunluk kararını kabul etmeyen bireyin kendi görüşünü diğer yurttaşların görüşlerinden üstün tutması anlamına gelir. Böyle bir tavır ise demokratik eşitlik ilkesini zedeleyebilecek bir yaklaşım olarak değerlendirilir. Bu bakış açısına göre, sivil itaatsizlik sadece bir yasayı çiğnediği için değil, ortak demokratik yargıyı özel ahlaki yargıyla değiştirdiği için de sorunludur³⁰.

Demokratik düzen, herkesi bağlayan kuralların belirlenmesinde her bireye eşit söz hakkı vererek vatandaşları siyasi açıdan eşit muamele eder. Bireyler karşı çıktıkları yasalara uymayı reddettiklerinde, vicdanlarına göre hareket ediyor olabilirler, ancak aynı zamanda çoğunluğun otoritesini bir kenara bırakır ve demokratik düzenin istikrarını ve meşruiyetini zayıflatma riskini alırlar³¹. Daniel Weinstock’un anti-paternalizm argümanı olarak nitelendirdiği bu durum aynı zamanda sivil itaatsizlik eylemlerinde bulunan bireylerin ken-

²⁶ Tice Jr., s. 358.

²⁷ Tice Jr., s. 359.

²⁸ Francesco I. Chavez, ‘Civil Disobedience and The Rule of Law’, Philippine Law Journal, Cilt: 44, Yıl: 1969, ss. 764-792, s. 770.

²⁹ Rex Martin, ‘Civil Disobedience in Democracy’, Ethics, Cilt: 80, Sayı: 2, Yıl: 1970, ss. 126-139, s. 129.

³⁰ Cohen, s. 167.

³¹ Daniel Weinstock, ‘How Democratic is Civil Disobedience?’, Criminal Law and Philosophy, Cilt: 10, Sayı: 4, Yıl: 2016, ss. 707-720, s. 713.

di değer yargılarını diğer olgulardan üstün tuttukları anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla bireyin kendi değer yargılarını üstün tutması hukukun üstünlüğünün zayıflamasına yol açacak ve hukuki bütünlüğe zarar verecektir. Hukukun üstünlüğü, her bireyin hangi yasalara uyması gerektiğini kendi başına kararlaştırmasına değil, kamuya açık bir şekilde yürürlüğe konmuş kurallara genel olarak uyulmasına dayanır³². Bu görüşe göre, vatandaşlar bir yasayı adaletsiz bulduklarında sivil itaatsizlik eylemlerine başvurarak hukuku kendi değer yargılarına bağlı bir şey olarak gördükleri için hukuk düzen istikrarını yitirir. Çünkü hukukun üstünlüğünün amacı, mevcut düzeni kişisel ahlaki tercihler yerine bilinen prosedürler aracılığıyla yönlendirmektir³³. Eğer yasanın geçerliliği, en azından kısmen, usul güvencelerine bağlıysa, o zaman tekrarlanan veya açıkça övülen itaatsizlik, yasayı bağlayıcı kılan çerçeveyi reddetme şeklinde anlaşılır. Bu bakış açısıyla, iyi niyetli ihlaller bile, yasanın ancak bireysel vicdanla uyumlu olduğunda uyulması gereken bir şey olduğu mesajını verebilir ki bu, tam da hukukun üstünlüğünün önlemek istediği şeydir³⁴.

Sivil itaatsizliğin demokratik düzeni tehdit ettiğini ve hukuki sistemin ilerleyişine zarar verdiğini öne süren eleştirilere karşın sivil itaatsizliğin demokrasi ve hukukun gelişimi için önemli bir rol oynayabileceğini savunan görüşler de ortaya atılmıştır. Kimberley Brownlee, demokrasinin salt seçimlerden ve çoğunluk kararlarından ibaret olmadığını; aynı zamanda sürekli kamusal tartışma, eleştiri ve vicdani katılım süreçlerini de içerdiğini belirtmiştir³⁵. Brownlee'ye göre bireylere eleştiri ve vicdani katılım şansı sunan sivil itaatsizlik, demokratik sürecin dışında değil, tam tersine demokrasinin içerisinde yer almakta ve aleni olması sebebiyle iletişimsel bir rol oynamaktadır. Sivil itaatsizlik eylemlerinde bulunan bireyler, sivil itaatsizlik kavramını reddeden görüşlerde belirtilenin aksine, çeteleşme arzusunda veya yasaların geçerliliğini ortadan kaldırma hedefinde değildir. Sivil itaatsizlik eylemlerinde bulunan bireylerin genel amacı, kamusal vicdana seslenerek mevcut adaletsizliği ortadan kaldırmaktır³⁶. Ayrıca eylemlerini aleni bir şekilde gerçekleştirerek yasayı gizlice ihlal eden diğer bireylerden ayrılmakta ve mevcut hukuki yaptırımları çoğu zaman kabul etmektedir. Dolayısıyla sivil itaatsizlik eylemlerinde bulunan bireylerin demokrasiyi ve hukuku tehdit edici herhangi bir amacı bulunmamaktadır³⁷.

³² Weinstock, s. 713.

³³ Dusen, s. 125.

³⁴ Dusen, s. 125.

³⁵ Weinstock, s. 713.

³⁶ Weinstock, s. 713.

³⁷ Weinstock, s. 714.

Robin Celikates, mevcut demokratik sistemlerin temsil, katılım ve siyasi müzakere bakımından neredeyse kaçınılmaz yapısal eksiklikleri olduğunu belirtir. Celikates'e göre sivil itaatsizlik eylemleri demokrasiye zarar vermekten ziyade mevcut demokrasilerin yapısal eksikliklerini gidermek için kullanılan bir araç konumundadır. Sivil itaatsizlik eylemlerinin amacı sadece adaletsizlik doğuran belirli yasaları engellemekle sınırlı değildir, aynı zamanda siyasi katılımı canlandırmak ve demokrasilerdeki fikir ve irade oluşum süreçlerindeki tıkanıklıkları gidermek veya kamuoyunun tartışmasına girmesinin engellendiği bazı sistemsel çarpıklıkların kamuoyunun görüşlerine sunmak ve bu çarpıklıkların resmi karar alma süreçlerine aktarılmasının engellenmesinin önüne geçmektir³⁸.

Marc Kellner, sivil itaatsizliğin demokrasilerde çoğunluk ilkesini yok saydığına ilişkin eleştirilere cevap olarak çoğunluk ilkesinin demokratik sistemlerin bir özü olmadığını, sadece bir araç olduğunu ve demokratik sistemlerin özünü özgürlük, eşitlik ve adalet gibi ideallerin oluşturduğunu belirtir³⁹. Dolayısıyla çoğunluk veya çoğunluğun seçtiği yöneticiler tarafından belirlenmiş yasaların her zaman adil olduğu öne sürülemez. Mevcut bazı kusurlu demokrasilerde, demokrasinin bu özlerinden uzaklaşılması nedeniyle adil olmayan yasalar ortaya çıkmış ve ideal demokrasinin gerçekleşmesi engellenmiştir. Bu noktada da sivil itaatsizlik eylemleri mevcut kusurlu demokrasilerin sorunlarını gidermek ve adil olanı sağlamak için düzeltici bir güç konumunda yer almaktadır⁴⁰.

Sivil itaatsizlik kavramını tanımını yapmaya yönelik öne sürülmüş birçok görüşün kabul ettiği üzere, şiddetsizlik ve hukuki sorumluluğun üstlenilmesi sivil itaatsizliğin unsurları içerisinde yer almaktadır. Şiddetin reddedildiği ve hukuki sorumluluğun üstlenildiği bir sivil itaatsizlik eylemi çoğunluk ilkesini yok saymaktan ve hukuki güveni zedelemekten ziyade mevcut adaletsizliği gidermeye çalışan barışçıl bir yöntem olmayı amaçlamaktadır⁴¹. Sivil itaatsizlik, kamuoyunda bir baskı oluşturmayı hedeflemektedir. Ancak bu baskı, sivil itaatsizliği reddeden görüşlerin belirttiği gibi mevcut sistemi kaosa ve kargaşaya sürükleyecek bir baskı değildir. Sivil itaatsizliğin kamuoyunda oluşturmayı hedeflediği baskı mevcut yasaların adaletsiz olduğunu, saygı duyduğu çoğunluğa duyurarak onları mevcut adaletsizliği gidermeye ikna etmeye

³⁸ Celikates, s. 989.

³⁹ Menachem Marc Kellner, 'Democracy and Civil Disobedience', The Journal of Politics, Cilt: 37, Sayı: 4, Yıl: 1975, ss. 899-911, s. 901.

⁴⁰ Kellner, s. 901.

⁴¹ David Spitz, 'Democracy and the Problem of Civil Disobedience', The American Political Science Review, Cilt: 48, Sayı: 2, Yıl: 1954, ss. 386-403, s. 399.

yönelik bir baskıdır. Ayrıca sivil itaatsizlik eylemlerinde bulunan kişilerin hukuki sorumluluğu üstlenmeyi kabul etmeleri, kendi değer yargılarına göre hareket ederek hukukun üstünlüğü zedelediklerinden ziyade bu üstünlüğünü kabul ettiklerini göstermektedir. Dolayısıyla sivil itaatsizlik eylemlerinin çoğunluk ilkesini yok saydığı ve hukukun üstünlüğü ilkesini zedeledikleri argümanlarının kabul edilmesi mümkün değildir⁴².

Sonuç olarak, sivil itaatsizlik eylemlerinin demokratik sisteme zarar verdiği ve hukuki güvenliği zedeleyip ve hukukun üstünlüğünü yok saydığına yönelik tartışmalar birbiriyle doğrudan ilişkilidir. Sivil itaatsizlik kavramını reddeden görüşler genel olarak sivil itaatsizliğin, çoğunluk ilkesini yok sayarak, demokratik istikrarı korumayı zorlaştıracağı, bireyin kendi değer yargılarını yasanın üzerinde tutarak hukukun üstünlüğünü ortadan kaldıracağı ve toplumun hukuka güvenini negatif anlamda etkileyeceği kaygısını dile getirmektedir. Sivil itaatsizlik savunucuları ise, demokrasinin sadece çoğunluğun kararı anlamına gelmediğini, sivil itaatsizliğin eşitlik, özgürlük ve adalet gibi kavramları göz önünde bulundurarak kamusal vicdana seslenen bir eylem olması gerekçesiyle demokrasinin ayrılmaz bir parçası olduğunu savunmuşlardır.

Kanımızca sivil itaatsizlik eylemlerinin demokratik düzen ve hukuk için bir tehdit oluşturup oluşturmayacağı içerdiği unsurlara göre değerlendirilmelidir. John Rawls, sivil itaatsizliği “*genellikle yasada veya hükümetin politikalarında bir değişiklik getirmek amacıyla yapılan, hukuka aykırı, kamusal, şiddet içermeyen, vicdanî ancak siyasî bir eylem*”⁴³ şeklinde tanımlar. Sivil itaatsizliğin genel tanımlarından biri olarak kabul edilen bu tanımda yer alan unsurlardan şiddetsizlik unsuru, sivil itaatsizlik eylemlerinin demokratik düzen ve hukuk için bir tehdit oluşturmama noktasında oldukça önemlidir. Şiddet içeren eylemlerin, sivil itaatsizliği reddeden görüşlerin kaygı duyduğu şekilde, toplumu kaosa ve anarşiye sürüklemesinin olası bir durum olduğunu kabul etmekteyiz. Ayrıca Rawls’ın tanımındaki unsurlara ek olarak sivil itaatsizlik eylemlerinde bulunan bireylerin hukuki yaptırımın kabulü, sivil itaatsizlik eylemcilerinin kendilerini hukukun üstünde görmediklerinin bir kanıtı olabilecektir. Dolayısıyla şiddet içermeyen, vicdani ve kamuya açık bir şekilde gerçekleştirilecek ve hukuki yaptırımı kabul eden bir sivil itaatsizlik eyleminin demokratik düzen ve hukuk kavramlarını tehdit etmekten ziyade bu iki kavramı geliştirici bir rol oynayacağı kanısındayız.

⁴² Chavez, s. 781.

⁴³ Rawls, s. 106.

B. Yasayı Geçersiz Kıldığı İddiası

Bir önceki başlık altında sivil itaatsizlik kavramına yöneltilmiş demokratik düzeni ve hukuk sistemini tehdit ettiğine ilişkin eleştirilerden bahsettik. Bu başlık altında Majtényi ve Fortas'ın, sivil itaatsizliğin ihlal ettiği yasanın geçersiz olduğuna yönelik kavramsal nitelikli görüşlerini aktaracağız.

Sivil itaatsizliği reddedenler dahi demokrasilerdeki, mevcut her yasanın adil olduğunu iddia etmez. Mevcut yasalardan bazıları tam olarak adilken, bazıları “kusurlu yasalar” olarak kabul edilebilir. Peki bu yasaların “kusurlu” olduğunu ve bu yasaların geçerli olup olmadığını neye göre belirleyeceğiz? Gustav Radbruch bu kusurlu yasaların hangi koşullarla geçersiz sayılacağına ilişkin bir formül öne sürmüştür. Radbruch’a göre her kusurlu, hatalı yasa geçersiz değildir. Bir yasanın geçersiz olduğunu kabul edebilmek için o yasanın adalete tahammül edilemeyecek derecede aykırı olması veya başından beri eşitsizlik yaratmayı amaçlaması gerekir. Dolayısıyla böyle bir yasanın geçerliliğinden bahsedilemez. Ayrıca eğer bir yasa ilk aşamada adaletsizliği ve eşitsizliği amaçlıyorsa bunun bir yasa mahiyetinde olduğu kabul edilemez⁴⁴.

Radbruch’un bu formülü sivil itaatsizlikte, vicdan teorisini sorunlu bir teori olarak kabul eden sivil itaatsizlik savunucuları için önem kazanır. Bunun sebebi ise vicdan teorisinin ardından sivil itaatsizliğin gerekçesi boşluğunu Radbruch formülüyle doldurma çabasıdır. Majtényi, demokrasilerde hukuk kurallarının ahlaki değerlere dayandığını belirtmiştir. Bu sebeptir ki ahlaki ilkelere uymayan bir yasa ahlak dışı bir yasa olarak kabul edilir ve geçersiz sayılır. Majtényi’nin öne sürdüğü formülde öncelikle bir yasanın adil olup olmadığına Radbruch formülüne göre karar verilmelidir. Ardından sivil itaatsizlik eyleminde bulunarak adil olmayan yasanın geçersizliği gözler önüne serilmelidir. Böylece mevcut sistemdeki adaletsizlikler kolay bir şekilde çözüm bulacak ve sistem daha adil bir hale gelecektir. Majtényi’ye göre bu formülün uygulanabilmesi için hukuk ile siyasi ahlakın birbirinden ayrılamayacağını ve siyasi ahlak olmadan hukuk olmayacağını kabul edilmelidir. Sonuç olarak sivil itaatsizlik adil olmayan kanuna karşı bir kalkan görevi görerek demokratik bir araç haline gelecektir. Ancak bu formülün kabulü hukuk düzeninin geçerliliğinin inkarı, onun tüm yasal kurumlarının geçersiz olduğu anlamına gelmez⁴⁵.

Adaletin emellerinden şaşmış, yasaları çıkarırken adaletsizliği amaçlayan bir yönetimin varlığı gerekçesiyle gerçekleştirilen bir sivil itaatsizlik eylemi sonucu yönetim değişirse bu yönetim altında yapılan satış sözleşmelerinin veya ev-

⁴⁴ Gustav Radbruch, “Yasal Haksızlık ve Yasa Üstü Hukuk”, (çev. S. Metin, A. Heper), Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü, 4. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2021, ss. 75-101, s. 91.

⁴⁵ Balázs Majtényi, “How to Deal With Evil Law in Hungary and Elsewhere”, <https://verfassungsblog.de/how-to-deal-with-evil-law-in-hungary-and-elsewhere/>, (erişim tarihi: 6.1.2026).

liliklerin geçersiz olacağını söyleyemeyiz. Sivil itaatsizlik eylemleriyle geçersiz olarak kabul edilen şey Radbruch formülünün bize sunduğu adalete tahammül edilemeyecek derecede aykırı ve başlangıçta adaletsizliği amaçlayan yasalardır. Bunun kabulü adil olmayan yasaya karşı çıkanlara temel bir kolaylık sağlayacaktır⁴⁶. Ancak Radbruch formülünü bu şekilde sivil itaatsizliğin içine adapte etmek doğrudan ve dolaylı sivil itaatsizlik bakımından sorun oluşturacaktır.

Doğrudan sivil itaatsizlik kısaca adil olmadığı iddia edilen yasanın ihlal edilmesi, dolaylı sivil itaatsizlik ise adil olmadığı iddia edilen yasanın adil olmadığına vurgu yapmak için başka bir yasanın ihlal edilmesidir⁴⁷. Örneklen- direcek olursak, Rosa Parks'ın 1955 yılında ayrımcı otobüs düzenlemelerine uymayı reddederek beyazlara ayrılan koltuğu terk etmemesi bir doğrudan sivil itaatsizlik eylemidir. Çevre aktivistlerinin ormanlık bir alana verilen maden ruhsatını protesto etmek için otoyolu kapatmaları ise bir dolaylı sivil itaatsizlik eylemi olacaktır. Balázs Majtényi'nin formülüne göre Radbruch formülü uygulanarak geçersiz kabul edilen bir yasanın ihlal edilmesinin meşru olacağı aşıkardır. Ancak adaletsizliğe vurgu yapmak için Radbruch formülüne göre geçerliliği bakımından hiçbir tartışma olmayan bir kanunun da ihlali meşru olarak kabul edilebilir mi? Ökçesiz bu konuda Radbruch'un böyle bir ihlalin yasaya güveni hiçbir şekilde sarsmayacağını ve bu ihlali meşru olarak kabul edeceğini düşündüğünü belirtmiştir⁴⁸. Çünkü her ne kadar geçerli bir yasa ihlal edilse de adaleti sağlama amacı nedeniyle dolaylı sivil itaatsizlik eyleminde de meşru bir yol olarak kabul edilecektir⁴⁹. Ancak bunun aksini iddia ederek dolaylı sivil itaatsizliğin meşru bir yol olmayacağını savunan görüşler de mevcuttur.

Döneminin Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi yargıçlığını yapmış olan Abe Fortas doğrudan ve dolaylı sivil itaatsizlik ayrımının hatalı bir ayrım olduğunu çünkü dolaylı sivil itaatsizlik olarak ifade edilen olgunun bir sivil itaatsizlik eylemi olarak kabul edilmemesi gerektiğini savunur. Bu savununun gerekçesini ise şöyle açıklar: Bir yasanın adalet ilkelerine uymadığı gerekçesiyle ihlali meşru bir ihlaldir. Çünkü aslında ihlal edilen yasa adalet ilkelerine aykırı olduğu için geçerli bir yasa değildir. Bir yasanın geçerliliği adil olup olmamasına bağlıdır⁵⁰. Fortas bir yasanın adil olup olmadığının nasıl belirleneceğine ilişkin bir açıklama yapmamıştır. Onun üzerinde durduğu şey daha çok dolaylı sivil itaatsizlik kavramıdır. Fortas'a göre bir sivil itaatsizlik

⁴⁶ Balázs Majtényi, "How to Deal With Evil Law in Hungary and Elsewhere", <https://verfassungsblog.de/how-to-deal-with-evil-law-in-hungary-and-elsewhere/>, (erişim tarihi: 6.1.2026).

⁴⁷ Bedau, s. 60-61.

⁴⁸ Hayrettin Ökçesiz, Sivil İtaatsizlik, 4. Basım., Legal Kitapevi, İstanbul, 2011, s. 154.

⁴⁹ Ökçesiz, s. 155.

⁵⁰ Abe Fortas, Concerning Dissent and Civil Disobedience, 1. Basım, New American Library, New York 1968, s. 50.

eyleminin meşru olabilmesi için ancak ve ancak sivil itaatsiz tarafından geçersiz kabul edilen bir yasanın ihlal edilmesi gerekmektedir. Ancak dolaylı sivil itaatsizlikte adaletsizliğe vurgu yapmak için geçerli bir yasa ihlal edilir ve böyle bir ihlal sivil itaatsizlik olarak kabul edilmemelidir. Çünkü Fortas’a göre dolaylı sivil itaatsizlik, bir adalet arayışından çok kişisel ve kolektif çıkarları sağlamak, yönetimlere karşı muhalif tarafta yer alındığını duyurmak gibi amaçlara hizmet eden hileli bir davranıştır⁵¹. Böyle bir davranışın kabulü yasa dışı bir eylemin meşrulaştırılması gibi hassas bir konunun belli çıkarlar uğruna yozlaştırılabileceği için toplumsal kaosun ve anarşinin ortaya çıkmasına yol açabilir. Çünkü mevcut bir hukuki sistemde bütün yasalar, dolaylı sivil itaatsizlik eylemleriyle ihlal edilebilir bir konumda olacaktır. Bu da hukuk sisteminin tümünün geçerliliğini hatta demokratik düzenin varlığını tehlikeye atacaktır. Hiçbir birey kendi çıkarlarını yasanın üzerinde konumlandırmamalıdır. Eğer bunun önüne geçilemezse adaletin sağlanabileceği bir ortamdan uzaklaşmış olunur. Bu nedenlerden dolayı adaleti sağlama dışında başkaca sebepleri gerekçe göstermeye olanak sağlayan ve geçerli bir yasanın ihlali olan dolaylı sivil itaatsizlik bir sivil itaatsizlik eylemi olarak kabul edilmemelidir⁵².

Majtényi ve Fortas, sivil itaatsizlik eylemlerinde ihlal edilen yasanın adil olmadığını ve bu durumun yasayı geçersiz kılacağını iddia etmişlerdir. Bu iddialarının temel çıkış noktası, belirli bir düzeyde adaletten uzaklaşan yasanın geçersiz olacağı kabulüdür. Fortas iddiasını, bir yasanın geçerliliğini adil olup olmamasına bağlayarak, sivil itaatsizlik eylemlerine konu olan yasanın adil olmadığı gerekçesiyle geçersiz olacağı ifadesiyle yalın bir biçimde açıklamaktadır⁵³. Majtényi ise benzer bir görüş ortaya atmakla beraber, yasanın geçerliliği ve adalet kavramları arasındaki bağlantıyı Radbruch formülü aracılığıyla kurmuştur. Majtényi, Radbruch formülünde belirtilen tahammül edilemeyecek kadar adaletsiz olan yasanın geçersiz olacağı anlayışını sivil itaatsizliğe entegre etmeye çalışmıştır. Mevcut hukuk sisteminde tahammül edilemeyecek kadar adaletsiz bir yasa varsa, bireyler sivil itaatsizlik eylemlerinde bulunarak bu yasanın tahammül edilemeyecek kadar adaletten uzak, dolayısıyla da geçersiz olduğunu iddia edebilecektir⁵⁴. Kanımızca Majtényi ve Fortas, sivil itaatsizlik eylemlerinin hukuki geçerliliğe ilişkin bir değerlendirme olduğunu savunarak hataya düşmektedir. Bu görüşümüzü kapsamlı bir şekilde aktarabilmek için bir sonraki başlıkta üç farklı hukuki geçerlilik anlayışına değineceğiz.

⁵¹ Fortas, s. 51-52.

⁵² Dusen, s. 125.

⁵³ Fortas, s. 51-52.

⁵⁴ Balázs Majtényi, "How to Deal With Evil Law in Hungary and Elsewhere", <https://verfassungsblog.de/how-to-deal-with-evil-law-in-hungary-and-elsewhere/>, (erişim tarihi: 6.1.2026).

III. ÜÇ FARKLI HUKUKİ GEÇERLİLİK ANLAYIŞI

Bir yasa ne zaman ve hangi koşullar gerçekleştiğinde geçerli hale gelir? Bir yasanın yasa olarak nitelendirilmesini sağlayan gerekçeler nedir? Geçerli her yasaya uymak mı gerekir? Geçerli olan her yasa bağlayıcı mıdır?

Çalışmamızın bu kısmına kadar sivil itaatsizlik kavramının teorideki anlamlarına, unsurlarına, pratikte karşımıza nasıl çıktığına ve bunlara ilişkin görüşlere değindik. Bunların ardından sivil itaatsizlik kavramının yasanın geçerliliğine yönelik yaklaşımına ve buna ilişkin savunumuzdan bahsedeceğiz ancak bundan önce bu başlık altında yukarıdaki sorulara cevap aramak için hukuki geçerlilik ve bağlayıcılık⁵⁵ kavramlarına ilişkin görüşlere biraz değinmek istiyoruz.

Hukuki geçerlilik kavramı, hukuk söz konusu olduğundan her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Ancak hukuki geçerlilik kavramının tanımlanmasına ilişkin hukuk literatüründe kesin bir fikir birliğine varılamamıştır. Bunun yanında hukuki geçerlilik kavramı hakkında genel kabul görmüş üç adet anlayış ortaya atılmıştır. Bunlar sistemsel geçerlilik anlayışı, olgusal geçerlilik anlayışı ve aksiyolojik geçerlilik anlayışıdır.

A. Sistemsel Geçerlilik Anlayışı

Sistemsel geçerlilik anlayışı genel olarak pozitivist düşünürler tarafından kabul edilen bir hukuki geçerlilik anlayışıdır⁵⁶. Bu geçerlilik anlayışı en basit tabiriyle bir hukuk normunun geçerliliğini belirli bir hukuk sistemi içerisindeki varlığına göre belirler. Eğer bir norm bir hukuk sistemine aitse o hukuk normu geçerlidir⁵⁷. Hans Kelsen hukuk normunun bu varlığını özgül varlık olarak nitelendirmiş ve bunu da “normun bir normatif düzen içindeki varlığı” şeklinde açıklamıştır⁵⁸. Kelsen’in bu normatif düzeninde her bir norm geçerliliğini normlar hiyerarşisinde üst konumundaki normlardan kazanır. Normlar hiyerarşisindeki en üst norm ise geçerliliğini Grundnorma yani temel norma borçludur. Kelsen’e göre bir normun geçerlilik kazanabilmesi için gerekli şart

⁵⁵ Çalışmamızın bu kısmında kullanacağımız bağlayıcılık kavramını güçlü anlamda bağlayıcılık kavramının anlamıyla özdeşleştirerek kullanacağız. Gülgeç, güçlü anlamda bağlayıcılığı “bir muhatabın her şey dikkate alındığında yapması gereken eyleme işaret eden norm güçlü anlamda bağlayıcıdır.” şeklinde ifade etmiştir. Yahya Berkol Gülgeç, *Normativite ve Pozitivizm*, 1. Basım, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2020, s. 491.

⁵⁶ Kemal Gözler, *Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu*, 2. Basım, Ekin Yayınevi, Bursa, 2023, s. 72.

⁵⁷ Joseph Raz, ‘Legal Validity’, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, Cilt: 63, Sayı: 3, Yıl: 1977, ss. 339-353, s. 345.

⁵⁸ Hans Kelsen, *Pure Theory of Law*, (çev. M. Knight), 5. Basım, University of California Press, New Jersey, 2008, s. 13.

budur⁵⁹. Bu gerekli şart yanında diğer şart da normun minimum etkililiğe sahip olması gerekliliğidir. Dolayısıyla bir normun geçerli olabilmesi için ya etkili olması ya da etkili olma ihtimalinin bulunması gerekir⁶⁰. Kelsen’e göre bir normun geçerliliği için şartlar bunlar iken normun geçerlilik kazanmasının sonucu ilgili normun bağlayıcı olmasıdır:

“Geçerlilik ile normların spesifik varlığını kastediyoruz. Bir normun geçerli olduğunu söylemek, onun varlığını varsaydığımızı ya da aynı anlama gelmek üzere, davranışlarını düzenlediği kişiler için “bağlayıcı gücü” olduğunu varsaydığımızı söylemektir⁶¹.”

Kelsen bir başka eserinde de bu durumu *“Bir insanın davranışına atıfta bulunan bir normun ‘geçerli’ olması, bağlayıcı olduğu -bir bireyin normla belirlenen şekilde davranması gerektiği anlamına gelir⁶².”* şeklinde açıklar. Kelsen, bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere geçerli olan normun bağlayıcı da olduğunu öne sürerek ilgili norma uyulmasını yani muhatabının norma itaat etmesi gerektiğini savunur⁶³. Ancak sivil itaatsizlik anlayışı bunun tam tersini, geçerli olan her norma sırf geçerli olduğu gerekçesiyle itaat edilmemesi gerektiğini öne sürer. Dolayısıyla Kelsen’in öne sürdüğü hukuki geçerlilik anlayışı sivil itaatsizlik tarafından kabul edilebilir bir geçerlilik anlayışı değildir.

Sistemsel geçerlilik anlayışını savunan bir başka düşünür de ünlü pozitivist H.L.A. Hart’tır. Hart birincil kurallar olarak adlandırdığı ilkel toplumlardaki hukuk kurallarının genel olarak belirli eylemleri yasakladığını, gerektirdiğini ve görev ve yükümlülük yüklediğini belirtir⁶⁴. Ancak Hart’a göre bu dönemdeki hukuk sistemi belirli niteliklerden yoksundur. Bunlar ilkel dönem hukuk sistemlerinde yargılamanın ve cezalandırmanın nasıl belirleneceğini öngören kuralların eksikliği, hukuk sisteminin statik olması ve hukuk kurallarının nasıl ortaya çıkacağını belirleyen kuralların eksikliğidir. Hart, çağdaş dönemde bu eksikliklerin giderilmesi için “yargılama kuralları”, “değiştirme kuralları” ve “tanıma kuralının” ortaya çıktığını belirtir ve bunlara ikincil kurallar adını verir⁶⁵. Çalışmamız için bu üç kural arasından değerlendireceğimiz kısım tanıma kuralıdır.

⁵⁹ Kelsen, Pure Theory of Law, s. 194.

⁶⁰ Kelsen, Pure Theory of Law, s. 214.

⁶¹ Hans Kelsen, General Theory of Law and State, (çev: A. Wedberg), Lawbook Exchange, Cambridge, 1945, s. 30.

⁶² Kelsen, General Theory of Law and State, s. 30.

⁶³ Riccardo Guastini, ‘Kelsen on Validity’, Ratio Juris, Cilt: 29, Sayı: 3, Yıl: 2016, ss. 402-409, s. 404.

⁶⁴ Herbert L. Adolphus Hart, The Concept of Law, 3. Basım, Oxford University Press, Oxford, 2012, s. 91.

⁶⁵ Hart, The Concept of Law, s. 94-95.

Hart, bu üç ikincil kural içerisinde en fazla öneme sahip olanın tanıma kuralı olduğunu düşünmektedir. Tanıma kuralı bir kanunun nasıl meydana geleceğini ve nasıl tanımlanacağını belirler. Bir anayasa, kanunlar, yönetmelikler ve yargı içtihatları gibi birden fazla kaynağa sahip çağdaş hukuk sistemlerinde, tanıma kuralları oldukça karmaşık olabilir⁶⁶. Ancak, tanıma kuralı için en önemli husus, bir hukuk kuralının geçerliliğinin nasıl belirleneceğini öngörmesidir. Dolayısıyla Hart'a göre bir hukuk kuralının geçerlilik kazanması ne bir ahlaki standarda ne de etkinliğine göre belirlenecektir. Hukuk kurallarının geçerli olup olmadığını belirleyen yegâne gerekçe tanıma kuralınca belirlenmiş kriterlere uyup uymadığıdır⁶⁷.

Hart'ın teorisinde bir hukuk kuralının nasıl geçerlilik kazanacağı aleni bir şekilde belirli olsa da bir hukuk kuralının nasıl veya neden bağlayıcı olacağı o kadar da aleni değildir. Hart bu duruma ilişkin düşüncelerine Austin eleştirisiyle başlar. Austin'in sisteminde hukukun kaynağı egemendir. Aynı zamanda her hukuk kuralı bir yaptırım içerir ve egemenin buyruğu niteliğindeki bu yaptırım içeren kurallara uyma noktasında bireylerde bir itaat alışkanlığı mevcuttur⁶⁸. Hart, Austin'in hukuku alışkanlıklarla takip edilen ve yaptırım içeren emirler sistemi olarak görmesini, hukukun bizzat kendisinin bireylere bir yükümlülük yükleyebilecek güçte oluşunu açıklamadaki noksanlığından dolayı eleştirir⁶⁹. Çünkü Hart'a göre bir kişinin bir şeyi yapmakla yükümlü oluşunu itaat alışkanlığı temelinde açıklamak basit bir ifadeyle failin inançları ve güdüler hakkında psikolojik bir çıkarımdır ve hukuki temelleri zayıftır⁷⁰. Hart bu noktada bireylerin bir şeyi yapmakla yükümlü olmaları ve zorunlu kılınmaları arasındaki farka değinir⁷¹.

Hart, bireyin bir şeyi yapmakla yükümlü olması ve zorunlu kılınması arasındaki farka değinirken soyguncu örneğinden faydalanır. Soyguncu A tarafından kendisine silah doğrultulan ve paraları vermesi emredilen B'nin durumunda, B'nin bir yükümlülük altında bulunması söz konusu değildir. B, A tarafından kendisine silah doğrultulması ve söyledikleri gerçekleşmez ise ateş edileceği tehdidi altında kalmasından dolayı paraları vermeye zorunlu kılınmıştır. Hart, örnekteki durumdan yola çıkarak yükümlü olmanın ve zorunlu kılınmanın farklı şeyler olduğunu belirtip Austin'in teorisinin bu farkı

⁶⁶ Michigan Law Review, 'H. L. A. Hart on Legal and Moral Obligation', Cilt: 73, Sayı: 2, Yıl: 1974, s. 443-458, s. 446.

⁶⁷ Hart, The Concept of Law, s. 100.

⁶⁸ John Austin, The Province of Jurisprudence Determined, Wilfrid Rumble (der.), 2. Basım, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, s. 166.

⁶⁹ Hart, The Concept of Law, s. 112.

⁷⁰ Hart, The Concept of Law, s. 82.

⁷¹ Hart, The Concept of Law, s. 82.

açıklamakta sorun yaşadığını öne sürmüştür. Hart bu sorunu toplumsal kural kavramıyla ortadan kaldırmayı hedeflemiştir⁷².

Hart'a göre hukuk toplumsal bir olgudur ve toplumsal kuralların bir bütünü nü içerir. Bireylere yükümlülük yükleyen şey de bu toplumsal kurallardır ancak bütün toplumsal kuralların yükümlülük yüklemesi söz konusu değildir⁷³. Örneğin, görgü kuralları ve gramer kuralları toplumsal kurallar olmalarına rağmen yükümlülük yüklemezler. Hart, bir yükümlülüğün söz edebilmek için toplumsal kural kavramını gerekli görmüştür ancak bu yeterli bir koşul değildir⁷⁴. Hart bu durumu *“bir kişinin bir yükümlülüğü olduğu ya da bir yükümlülük altında olduğu ifadesi gerçekten de bir kuralın varlığına işaret eder; ancak kuralların var olduğu durumlarda, bu kuralların gerektirdiği davranış standardının yükümlülük olarak algılanması her zaman söz konusu değildir”*⁷⁵ sözleriyle açıklar. Bu noktada Hart, yükümlülük yükleyen toplumsal kurallar ve diğer toplumsal kuralları birbirinden ayıran üç özellik saymıştır. Bu özelliklerden ilki ve en temel olanı yükümlülük yükleyen toplumsal kuralların yoğun bir toplumsal baskı tarafından desteklenmesidir. Bu baskı, yükümlülüğün yerine getirilmemesi durumunda verilecek fiziksel bir karşılığı veya psikolojik bir yaptırımı içerebilir ancak asıl önemli olan bu baskının ciddiyeti ve önemidir⁷⁶. Örneğin, “Araba kullanmak isteyen herkes ehliyete sahip olmalıdır. Ehliyetsiz araba kullananlar 5 ile 10 ay arasında hapis cezası ile cezalandırılır.” şeklindeki bir kuraldan ehliyetsiz araba kullanan bir bireyin hapis cezası ile fiziksel bir yaptırımla ve toplum tarafından ayıplanması ve bunun sonucu bireyin muhtemel kendi içinde utanç ve suçluluk duyguları hissetmesi psikolojik yaptırımla karşılaşması sonucunu doğuracaktır⁷⁷.

Toplumsal yükümlülük kurallarını diğer toplumsal kurallardan ayıran ikinci özellik bu kuralların toplumsal hayatın sürdürülmesi için diğer kurallardan daha önemli olduğunun düşünülmesidir. Bu kurallar toplumsal hayatın düzgün bir şekilde ilerlemesi ve toplumsal düzenin daha objektif bir şekilde sağlanması görüşleriyle desteklenmektedir⁷⁸. Hart toplumsal yükümlülük kurallarının üçüncü ve son farkın bu kuralların karakteristik olarak fedakârlık ve başkalarının faydası için feragat içermesi olduğunu öne sürer⁷⁹.

⁷² Hart, The Concept of Law, s. 83-86.

⁷³ Hart, The Concept of Law, s. 82.

⁷⁴ Barry Hoffmaster, 'Professor Hart on Legal Obligation', Georgia Law Review, Cilt: 11, Sayı: 5, Yıl: 1977, ss. 1303-1324, s. 1310.

⁷⁵ Hart, The Concept of Law, s. 85-86.

⁷⁶ Hart, The Concept of Law, s. 87.

⁷⁷ Michigan Law Review, s. 444.

⁷⁸ Hart, The Concept of Law, s. 87.

⁷⁹ Hart, The Concept of Law, s. 87.

Toplumsal yükümlülük kurallarının tanıma kuralı sayesinde “hukuki” olarak yükümlülük oluşturmalarının yanında, bunlardan bağımsız tanıma kuralı aracılığıyla yetkililere *ex nihilo* hukuki yükümlülük oluşturma yetkisi de verilmiştir⁸⁰. Peki bu hukuki bu yükümlülük kurallarına her koşulda itaat etmek mi gerekmektedir? Bu noktada geçerlilik kazanan kuralların bağlayıcılığına ilişkin de tanıma kuralına vurgu yapılır. Hart hukuk sistemindeki başkaca kurallar gibi tanıma kuralını da bir toplumsal kural olarak nitelendirir. Tanıma kuralının geçerliliğini başka bir kuraldan alıp almadığını sorgulamak gereksizdir. Tanıma kuralının mevcudiyeti bir geçerlilik meselesinden ziyade bir toplumsal olgu meselesidir. Tanıma kuralı toplumsal bir kural olması, uygulanması gerekçesiyle bağlayıcıdır. Hukuk sistemindeki diğer kurallar da geçerliliklerini tanıma kuralına göre kazandıkları için geçerli olan kurallar tanıma kuralı aracılığıyla aynı zamanda bağlayıcılık da kazanmış olur⁸¹.

Roscoe Hill, Hart’ın görüşlerinden hukuki geçerliliğin genel olarak hukuki yükümlülüğü tesis ettiği görüşünün ortaya çıkacağını ve Hart’ın kendisine yöneltilecek olan “Bir kişinin adil olmayan bir yasaya uymak için yasal bir yükümlülüğü var mıdır?” sorusuna olumlu yanıt vereceğini öne sürmüştür⁸². Ancak Hart’ın hukuki geçerlilik ve hukuki yükümlülüğe ilişkin görüşlerini ayırt etmek bundan daha zordur. Öncelikle Hart’ın yükümlülük kavramına ilişkin fikirleri kendi eserlerinde değişiklik göstermektedir⁸³. Ayrıca Hart’ın eserlerinde hukuki geçerliliğin doğrudan hukuki bağlayıcılığı tesis etmeyeceğini⁸⁴ ve hukuken geçerli olsalar da bazı yasaların ahlaki ve adalet açısından itaat edilemeyecek durumda olduklarını belirttiği görülecektir⁸⁵:

“İnsanların resmi gücün kötüye kullanımına karşı açık görüşlü olmalarını sağlamak için en çok ihtiyaç duyulan şey, bir şeyin yasal olarak geçerli olduğunun onaylanmasının itaat meselesini kesinleştirmeyeceği ve resmi sistemin ne kadar büyük bir güç ya da otoriteye sahip olursa olsun, taleplerinin eninde sonunda ahlaki bir inceleme-ye tabi tutulması gerektiği duygusunu korumalarıdır”⁸⁶.

⁸⁰ Hart, The Concept of Law, s. 107.

⁸¹ Şule Şahin Ceylan, H.L.A. Hart’ın Hukuk Kavramı, 2. Basım, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2021, s. 126.

⁸² Roscoe Hills, ‘Legal Validity and Legal Obligation’, Yale Law Journal, Cilt: 80, Sayı: 2, Yıl: 1970, ss. 47-76, s. 53.

⁸³ Detaylı bilgi için bkz. Adejare Oladasu, ‘H.L.A. Hart on Legal Obligation’, Ratio Juris, Cilt: 4, Sayı: 2, Yıl: 1991, ss. 152-176.

⁸⁴ Hart, The Concept of Law, s. 210.

⁸⁵ Herbert L. Adolphus Hart, ‘Positivism and the Separation of Law and Morals’, Harvard Law Review, Cilt: 71, Sayı: 4., Yıl: 1958, ss. 593-629, s. 620.

⁸⁶ Hart, The Concept of Law, s. 210.

Hart, geçerli yasalara uymak için hukuki ve ahlaki gerekçelerin olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bireylerin hukuki ve ahlaki gerekçelerin yanında “uzun vadeli çıkar hesapları; başkalarına duyulan ilgisizlik, yansıtıcı olmayan kalıtsal ya da geleneksel bir tutum ya da sadece başkalarının yaptığı gibi yapma isteği” gibi gerekçelere göre de hareket edebileceğini belirtir. Hatta bir bireyin adil olmadığını düşündüğü yasaya itaat etmeye devam edebileceğini ifade eder⁸⁷. Ancak tüm bu bilgilerle birlikte Hart hukuki, yükümlülüğün tam anlamıyla hangi koşullarda uyma eylemini gerektireceğini, hukuki bağlayıcılığın hangi durumlar altında meydana geleceğini net bir şekilde sunmamıştır. Perry, Hart’ın sisteminin normativiteyi açıklama konusunda yetersiz olduğunu, hatta Hart’ın yükümlülük kavramına ilişkin bir şema çizmektense bu kavramı sadece kullandığını savunur⁸⁸.

Kanımızca Hart, teorisinde hukuki geçerliliğe ilişkin sınırları belirli, net açıklamalar yapmıştır. Ancak her ne kadar geçerli olan bir yasanın uyulmamacak düzeyde ahlaka aykırı olabileceğini kabul etse de hukuki bağlayıcılığa ilişkin hukuki geçerlilik kavramındaki gibi detaylı açıklamalarda bulunmamıştır. Biz de bu çalışmada Hart’ın girişmediği bir çabaya girilerek Hart’ın teorisinde hukuki bağlayıcılığın konumuna, ne anlama geldiğine ilişkin bir çıkarımda bulunmayı amaçlamayacağız. Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında geçerli olmasına rağmen itaat edilemeyecek kadar adaletten uzak, ahlaka aykırı bir kuralın bağlayıcılığına ilişkin başka bir bakış açısıyla değerlendirmelerde bulunacağız.

B. Olgusal Geçerlilik Anlayışı

Olgusal geçerlilik bir başka ifadesiyle maddi geçerlilik, bir normun geçerliliği etkili olup olmadığına göre belirleyen anlayıştır. Bir normun geçerliliğini etkililiğine göre değerlendiren görüşler genel olarak hukuki realistler tarafından öne sürülmüştür. Biz bu çalışmada olgusal geçerlilik anlayışından bahsederken Alf Ross’un görüşlerine değineceğiz.

Ross esas olarak görüşlerini hukuk kavramının ampirik bilim ilkelerine göre açıklanması gerektiği savunusu ekseninde beyan etmiştir. Hukuki geçerlilik kavramının da ampirik ögelere göre değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Ross’a göre hukuki geçerliliğin davranışsal ve psikolojik olarak iki yönü vardır⁸⁹. Yargıçların normu fiilen uygulamaları davranışsal, normla

⁸⁷ Hart, *The Concept of Law*, s. 198.

⁸⁸ Stephen R. Perry, ‘Hart’s Methodological Positivism’, *Legal Theory*, Cilt: 4, Sayı: 4, Yıl: 1998, ss. 427-467, s. 449.

⁸⁹ Katarzyna Eliaz, ‘Alf Ross’s Theory of Legal Validity in the Context of Current Research on the Judicial Decision-making’, *Utopía y Praxis Latinoamericana*, Cilt: 20, Sayı: 71, Yıl: 2015, ss. 75-85, s. 76.

kendilerini bağlı hissetmeleriye psikolojik yönü oluşturur. Dolayısıyla Ross, hukuki geçerlilik kavramının a priori veya metafiziksel kavramlardan ziyade ampirik gerçeklere dayandığını öne sürmüştür⁹⁰. Bu durumu kitabında “*bu çalışmanın öne çıkan fikri, hukuk alanında ampirik ilkeleri nihai sonuçlarına taşımaktır... Bu nedenle, hukuku olgular dünyasının üstüne çıkaran belirli bir a priori geçerlilik fikrini reddediyor ve geçerliliği toplumsal olgular olarak yeniden yorumluyorum...*”⁹¹ sözleriyle ifade etmiştir. Ross ayrıca kendisinden önceki hukuk teorilerinin hukuku hem gerçek hem ideal veya olan ve olması gereken kavramlarıyla açıklamaya çalışarak hukuku öngörülemez bir çelişkiye sürüklediklerini belirtir. Hukuk kavramını a priori ve metafizik kavramlarından arındırarak bu çelişkinin önüne geçmeyi arzular⁹²:

*“Modern hukuk teorisindeki görünüşte üstesinden gelinemez bir dizi çelişkinin temel hata kaynağı, geliştirilen teorilerin temelini az ya da çok bilinçli bir şekilde oluşturan zımni önbilimsel hukuk kavramındaki düalizmdir. Bu, hukuk teorisinde bir dizi antinomide kendini gösteren, hukuktaki gerçeklik ve geçerlilik düalizmidir. (...) Bir ön açıklama olarak, hukukun aynı anda hem olgular dünyasında gözlemlenebilir bir olgu hem de ahlak ya da değerler dünyasında bağlayıcı bir norm olarak, aynı anda hem fiziksel hem de metafiziksel, hem ampirik hem de a priori, hem gerçek hem de ideal, hem var olan hem de geçerli olan bir şey, hem bir olgu hem de bir önerme olarak tasarlandığı söylenebilir.”*⁹³

Ross, hukuku düalizmden kurtarmayı arzularken öne sürdüğü geçerlilik anlayışını açıklarken satranç oyunundan faydalanır. Ross’a göre geçerli bir satranç kuralından bahsedebilmek için satranç oyuncularının ilgili kuralla uymaları gerekmektedir. Bunun yanında satranç oyuncularının ilgili kuralla kendilerini bağlı hissetmeleri de gerekmektedir⁹⁴. Bu gereklilikler sayesinde Ross’un geçerlilik anlayışındaki kilit unsurun etkililik olduğu görülmektedir. Buradaki etkililik kavramı davranışsal ve psikolojik yorumun bir sentezini oluşturur⁹⁵. Davranışsal yoruma göre bir hukuk kuralı uygulandığı için geçerlidir. Ancak bu bir hukuk kuralının geçerliliğini açıklamak için yeterli değil-

⁹⁰ Alf Ross, On Law and Justice, 3. Baskı, The Lawbook Exchange, New Jersey, 1958, s. 40.

⁹¹ Alf Ross, On Law and Justice, Yahya Berkol Gülgeç (akt. ve çev.) ‘Hukuk Bir Yere Gitti mi?’, Anayasa Hukuku Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 15, Yıl: 2019, ss. 171-192, s. 183.

⁹² Alf Ross, Towards a Relistic Jurisprudence. A Criticism of the Dualism in Law, (çev: A.I. Fausböll), University Microfilms, Michigan, Yıl: 1978, s. 11.

⁹³ Ross, Towards a Relistic Jurisprudence. A Criticism of the Dualism in Law, s. 11.

⁹⁴ Ross, On Law and Justice, s. 16.

⁹⁵ Ross, On Law and Justice, s. 36.

dir⁹⁶. Satranç oyununu dışarıdan izleyen bir kişi oyuncuların hareketlerine göre belirli hamlelerin satrancın kuralı olduğunu öne sürebilir. Ancak bir satranç kuralının geçerli olabilmesi için oyuncuların ilgili kuralla kendilerini bağlayıcı hissetmeleri gerekmektedir. Bu da etkililiğin psikolojik yorumunu oluşturur⁹⁷.

Ross’a göre hukuk kuralları satranç kurallarına benzer. Satranç oyunundaki özneler oyuncular iken Ross’un teorisindeki özneler ise yargıçlardır. Dolayısıyla bir hukuk kuralının geçerli olarak kabul edilebilmesi için yargıçların ilgili kuralla toplumsal olarak bağlayıcı hissetmeleri (etkililiğin psikolojik yönü) ve bu kurala uymaları (etkililiğin davranışsal yönü) gerekmektedir. Bundan dolayı bir hukuk kuralının geçerli olup olmadığını araştırırken başka-
ca yerlere değil de mahkemelere bakılmalıdır⁹⁸.

Ross’un teorisini sivil itaatsizlik açısından değerlendirecek olursak yan yana gelmelerinin pek mümkün olmadığı görülecektir. Sivil itaatsizliğin yasanın geçerliliğini etkili olup olmadığına göre değerlendirmemesinin yanı sıra Ross’un düalizm oluşturduğu gerekçesiyle kabul etmediği ahlaki değerler, olan ve olması gereken gibi bazı kavramlar sivil itaatsizliğin başvurduğu kavramlardır. Ayrıca sivil itaatsizlik anlayışında bir yasaya uyup uymamaya yönelik bir soru işareti olduğunda Ross’un teorisinden farklı olarak bakış açısı mahkemelere yönelmez. Sonuç olarak Ross’un hukuki geçerlilik anlayışının sivil itaatsizlik kavramı için kabul edilebilir bir teori olmadığı kanısındayız.

C. Aksiyolojik Geçerlilik

Aksiyolojik geçerlilik anlayışı diğer anlayışlardan farklı olarak belirli bir normun geçerliliğini belirli değerlere veya meta-pozitif ideallere göre belirlemektedir. Aksiyolojik geçerliliği savunan görüşlere bakıldığında değer kavramı “ortak iyi”, “özgürlük” ekseninde şekillenebilmesine rağmen kastedilen çoğunlukla “adalet” kavramı olup bu değerler genel itibarıyla dini ve ahlaki niteliktedir⁹⁹. Bu değerler ön plana çıkartılarak hukukun sadece toplumsal olgular ekseninde şekillenmediği savunulur. Aksiyolojik geçerlilik anlayışında bu değerlere uygun ve uyumlu olan norm geçerli, aksi durumda ise ilgili norm geçersiz olarak kabul edilir. Bu geçerlilik anlayışı genel olarak tabii hukuku savunan düşünürler tarafından benimsenmiştir¹⁰⁰. Bu düşünürlerden Gustav Radbruch’a çalışmamızın önceki kısımlarında değindiğimiz için bu başlık altında Lon L. Fuller’in görüşlerinden bahsedeceğiz.

⁹⁶ Eliaz, s. 79.

⁹⁷ Eliaz, s. 79.

⁹⁸ Ross, On Law and Justice, s. 38.

⁹⁹ Gözler, s. 57.

¹⁰⁰ Gözler, s. 57.

“Prosedürel Doğal Hukuk” adı verilen teorisi sayesinde doğal hukuk camiasında kendine önemli bir yer bulan Lon L. Fuller düşüncelerinin temellerini genel olarak, 1958 yılında Hart ile giriştikleri tartışmayı konu alan “Positivism and Fidelity to Law-A Response to Professor Hart” başlıklı makalesinde ve “The Morality of Law” isimli kitabında atmıştır. Fuller, hukuki pozitivistlerin olan ile olması gereken arasında bir ayrım yapma arzusunda olduklarını “*temelde pozitivizmin arayışı, olan hukuku açıkça belirleyecek ve onu sadece olmakta olan veya sadece olması gereken hukuktan ayıracak bir testtir*”¹⁰¹.” sözleriyle ifade etmiş ve buna karşı olduğunu belirtmiştir. Hukukun böyle bir test faaliyetiyle belirlenemeyeceğini vurgulayan Fuller diğer doğal hukuk düşünürlerinden farklı olarak hukukun içsel bir ahlakı olduğunu savunmuştur. Fuller’e göre hukuk amaçsal bir faaliyettir. Hukukun temel amacı bireylerin bir arada yaşayabilmeleri için sağlıklı, sağlam ve istikrarlı bir düzen kurmasıdır. Hukuk vatandaşların eylemlerini gözetmeli, onlara saygı duymalı ve onları desteklemelidir¹⁰².

Hukuku amaçsal bir faaliyet olarak gözetken Fuller, hukuk normunun içeriğinin belirlenmesinde dışarıdan dikte edilecek ahlak kurallarına odaklanmaz. Hukukun içsel ahlakı ve dışsal/maddi ahlak arasındaki bir ayrım yapar¹⁰³. Dışsal ahlak kavramı ve hukukun içsel ahlakı ve dışsal ahlak ayrımı hakkında çok fazla açıklamada bulunmayan Fuller, hukukun içsel ahlakını açıklamak için Kral Rex’in hikayesinden faydalanır ve yasa koyucunun yasa yapmada başarısız olabileceği çeşitli yollardan bahseder¹⁰⁴. Bu yasa yapma sürecindeki başarısızlıkların önüne geçebilmek adına da yasa koyucunun yasa yaparken uyması gereken sekiz adet ilke belirler. Bu ilkeler şu şekilde sıralanır: (1) Genellik ilkesi gereği kurallar genel terimlerle ifade edilmelidir. (2) Kurallar aleni olmalıdır. (3) Kurallar ilke gereği ileriye yönelik olmalı, geriye dönük olmamalıdır. (4) Kurallar açık ve anlaşılabilir olmalıdır. (5) Hukuk sistemi içerisindeki kurallar aralarında tutarlı ve çelişkiden uzak olmalıdır. (6) Kurallar, kendisine uyması gereken kişilere yapabileceklerinden fazlasını yüklememelidir. (7) Hukuk sistemi istikrarlı olmalı, bu nedenle kurallar sık sık değişikliğe uğramamalıdır. (8) Mevcut kural ile resmi eylem arasında bir uyum olmalıdır, kural neyi emrediyor ise o gerçekleştirilmelidir¹⁰⁵.

¹⁰¹ Lon L. Fuller, *The Law in Quest of Itself*, Beacon Press, Boston, 1966, s. 34.

¹⁰² Fuller, *The Law in Quest of Itself*, s. 14.

¹⁰³ Robert S. Summers, ‘Professor Fuller on Morality and Law’, *Journal of Legal Education*, Cilt: 18, Sayı: 1, Yıl: 1965, ss. 1-27, s. 22.

¹⁰⁴ Lon L. Fuller, *The Morality of Law*, 2. Basım, Yale University Press, New Haven, 1969, s. 39.

¹⁰⁵ Wibren Van Der Burg, ‘Lon L. Fuller’dan Yasa Koyucuya Dersler’, (çev: E. İ. Akı), *Hukuk Kuramı*, Cilt: 1, Sayı: 3, Yıl: 2014, ss. 58-64, s. 58-64.

Fuller’e göre bu sayılan ilkelerden herhangi birinin tamamen yerine getirilmemesi, sadece kötü bir hukuk sisteminin mevcudiyetinden ziyade hukuk sistemi olarak adlandırılacak bir şeyin olmaması sonucunu doğurur¹⁰⁶. Çalışmamız için Fuller’in görüşlerinin önemi burada yatmaktadır. Fuller’in hukuki geçerlilik anlayışının başlangıç noktası bir sistemin hukuk sistemi olarak kabul edilebilmesi için belirli standartları sağlama gerekliliğidir. Bu noktada hukukun içsel ahlakı, hukuk olarak kabul edilen sistemin gerçekten bir hukuk sistemi olup olmadığını değerlendirmeye yönelik bir araç görevi görür. Fuller, hukukun içsel ahlakına aykırı durumlarla hukukun uyum içerisinde olmasını reddeder. Hukukun içsel ahlakına aykırı herhangi bir durumda ise bir hukuk sisteminden bahsedilemez¹⁰⁷.

Fuller’in bir hukuk sisteminin bütünüyle geçerli olup olmadığına yönelik koyduğu kriterler ve buna ilişkin görüşleri açıktır. Ancak Fuller’in teorisinde, bu kriterlerin hukuk sistemi içindeki tekil normların geçerliliğine ilişkin de dikkate alınıp alınmayacağı tartışma konusu olabilir. Yahya Berkol Gülgeç, Fuller’in teorisinde hukukun içsel ahlakının sekiz ilkesinin hem hukuk sisteminin bütününe hem de tekil normların geçerliliği için bir değerlendirme koşulu olacağını ve bu ilkelerden herhangi birinin tamamen yerine getirilmemesi durumunda tekil normların da geçersiz sayılacağını belirtir¹⁰⁸. Ayrıca Rundle, Fuller’in hukuki geçerliliğin belirlenmesi için hiçbir zaman açık bir şekilde bir formül koyma iddiasının olmadığını belirtmiştir. Rundle, Fuller’in böyle bir iddiada bulunmadığını eserlerinde hukuk normunun varlığına ve geçerliliğine ilişkin sorunlara doğrudan değinmemesinden anlaşılabileceğini ifade eder¹⁰⁹. Ancak Fuller’in tekil hukuk normunun geçerliliğine ilişkin tamamen kayıtsız kalmadığını da belirtir. Bu noktada Rundle, Fuller’in hukukun içsel ahlakından büyük ölçüde sapmalar olduğu durumlarda tekil hukuk kurallarının geçerliliğinin somut durumlara göre değerlendirilmesi gerektiğini savunacağını öne sürmüştür¹¹⁰.

Fuller, hukukun içsel ahlakı ilkelerinin herhangi birine aykırı olan tekil hukuk normunun geçersiz olacağı kabulünün yanında, bireylerin bu hukuk normuna itaat etmemesi gerektiğini belirtmiştir¹¹¹. Fuller bu durumu “*bir insanın yayımlanmamış bir kurala veya ondan gizlenen ya da o fiilini gerçekleştirdikten sonra oluşturulan veya rasyonel olmayan ya da hukuk sistemi içindeki*

¹⁰⁶ Fuller, *The Morality of Law*, s. 39.

¹⁰⁷ Fuller, *The Morality of Law*, s. 155.

¹⁰⁸ Gülgeç, *Normativite ve Pozitivizm*, s. 255.

¹⁰⁹ Lon L. Fuller, *Forms Liberate*, Kristen Rundle (der.), Hart Publishing, Oxford, 2012, s. 79.

¹¹⁰ Fuller, *Forms Liberate*, s. 80.

¹¹¹ Fuller, *The Morality of Law*, s. 40.

*diğer kurallarla çelişen veya her dakika değişen bir kurala uymasına ilişkin ahlâki bir yükümlüğü yoktur*¹¹².” şeklinde ifade etmiştir. Dolayısıyla hukukun içsel ahlakına aykırı kurallara karşı bireylerin itaat yükümlülüğü mevcut değildir, yani içsel ahlaka aykırı bir norm hukuken bağlayıcı değildir¹¹³.

Fuller’in hukuki geçerlilik anlayışının sivil itaatsizlik kavramı açısından uygulanabilir bir geçerlilik anlayışı olabileceği kanısında değiliz. Öncelikle Summers’ın eleştirilerinde¹¹⁴ de görüldüğü üzere Fuller’in hukukun içsel ahlakı olarak nitelendirdiği ilkelerin ahlaki bir özelliğe sahip olduğundan bahsetmek hayli zordur. Fuller’in saydığı ilkeler genel olarak hukukun biçimsel yönüne ilişkin ilkelerdir. Hukukun içsel ahlaki ilkeleri birer ahlaki ilke olarak kabul edilse dahi sivil itaatsizlik için Fuller’in hukuki geçerlilik anlayışındaki en temel sorun Wacks’ın eleştirilerinde görünmektedir. Wacks, hukukun içsel ahlakının sekiz ilkesine uymasına rağmen adaletsiz uygulamalarda bulunan bir rejimin mevcut olabileceğini belirtir. Hatta Güney Afrikadaki apartheid rejiminin ırkçı, adaletsiz yasalar ortaya koyarken hukukun içsel ahlakındaki sekiz ilkeye uyduğunu ifade eder¹¹⁵. Sivil itaatsizliğin de asıl amacı zaten adaletsiz yasaların önüne geçebilmektir. Dolayısıyla adaletsiz yasaların uygulanmasına olanak sağlayabilen bir anlayış olan Fuller’in hukuki geçerlilik anlayışının sivil itaatsizlik kavramına dahil edilebilmesinin mümkün olmadığı kanaatindeyiz.

Bu başlık altında bazı hukuki geçerlilik anlayışlarından ve bunların hukuki bağlayıcılığa ilişkin eğilimlerinden bahsettik. Bir sonraki başlıkta ise çalışmamızın temel konusunu oluşturan sivil itaatsizliğin hukuki geçerliliği nasıl anlaşığından ve buna ilişkin savunumuzdan bahsedeceğiz.

IV. SİVİL İTAATSİZLİĞİN GEÇERLİLİĞİ ANLAYIŞ BİÇİMİ

Adil olanı isteme arzusu, temelde çok parlak bir görüntüye sahip olsa da pratikte bazı durumlarda belirli sorunlara yol açmaktadır. Çalışmamızın önceki kısımlarında bazı hukuki geçerlilik anlayışlarına ve bir adil olanı isteme arzusu olan sivil itaatsizliğin yasayı geçersiz kılmaya neden olacağını savunan görüşlere değindik. Bu başlık altında ise bunun tam aksi görüşlerine değinerek bu görüşlerin bir savunusunu yapacağız.

¹¹² Lon L. Fuller, *The Morality of Law*, s. 39. Emine İrem Akı (Aktaran), ‘Hukukun İç Ahlakı: Lon L. Fuller’in Görüşleri Çerçevesinde Bir İnceleme’, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 64, Sayı: 1, Yıl: 2015, ss. 1-35, s. 14-15.

¹¹³ Fuller, *The Morality of Law*, s. 40.

¹¹⁴ Summers, s. 22-23.

¹¹⁵ Raymond Wacks, *Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş*, (çev: E. Arıkan), Tekin Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 12-13.

Sivil itaatsizlik kavramı “yasaya sadece yasa olduğu için itaat etme” savunusunun bir eleştirisidir. Sivil itaatsizliğe göre yasaya itaat etmenin şartı yasanın adil olmasıdır. Yasa ve adalet kavramlarının bu kadar iç içe girmiş olması zihinlerde sivil itaatsizliğin tabii hukuka ait bir kavram olduğu görüşünü canlandırabilir. Tabii hukuk, hukuk anlayışları içinde adaletle en çok önem veren anlayıştır. Tabii hukuka göre hukuk kavramı adaletle tanımlanır. Bir hukuk kuralının geçerli olabilmesi için adil olması gerekir, adil olmayan bir yasa geçerli değildir¹¹⁶. Sivil itaatsizlik de buna benzer bir şekilde hukuk ve adaleti birbiriyle ilişkilendirir. Sivil itaatsizlik mevcut bir yasayı bireyin vicdanının ve zihninin değerlendirmesine tabi tutar. Bunun sebebi ise yasayı oluşturan ve uygulayan kurumların vicdanilikten, ahlakilikten uzak olmasıdır. Dolayısıyla birey, yasanın kendine emrettiğini uygulamaya mecbur mekanik bir düzeneden farklı olmalıdır. Birey, bir zihne ve vicdana sahip olması gerekçesiyle yasa karşısında tek başına ahlaki otoriteyi oluşturur¹¹⁷. Ancak sivil itaatsizliğin bireyi ahlaki otorite olarak kabul etmesi, yasayı adil olup olmadığı değerlendirilmesine tabi tutması, Majtényi ve Fortas’ın belirttiği gibi adil olmayan yasa geçersizdir anlayışını benimsediği anlamına mı gelir?

Murphy tabii hukukun adaletle olan ilişkisini güçlü okuma ve zayıf okuma olarak adlandırdığı iki farklı başlık altında inceler. Güçlü okuma, doğal hukuku genel olarak, Thomas Aquinas’ın “*adil olmayan yasa, yasa değildir*”¹¹⁸ söylemine göre yorumlar. Majtényi ve Fortas, sivil itaatsizlik bakımından, güçlü okumanın lafzıyla uygun anlayışlar ortaya atmıştır. Sivil itaatsizliğin böyle bir anlayışı benimsediğini kabul etmek bir önceki başlık altında belirttiğimiz sivil itaatsizliğin adil görmediği yasayı geçersiz kabul ettiği savını kanıtlar. Ancak kanımızca sivil itaatsizliğin böyle bir iddiası yoktur. Sivil itaatsizliğin savunduğu görüş doğal hukukun zayıf okuma tezine yakındır. Doğal hukukun zayıf okuma tezi hukukun zorunlu olarak rasyonel bir standart olduğunu kabul eder. Ancak bu rasyonel standarda uygun olmayan yasayı geçersiz olarak kabul etmez. Zayıf okuma tezine göre rasyonel standarda uymayan bu yasa kusurlu olacak ancak yasa olmaya devam edecektir¹¹⁹.

Doğal hukukun zayıf okuma tezinin önemli savunucularından biri John Finnis’tir. Finnis, yaşam, bilgi, oyun, estetik deneyim, arkadaşlık, pratik akla uygunluk ve din başlıkları altında yedi değer belirler. Finnis, bu saydığı temel iyiler

¹¹⁶ Kemal Gözler, ‘Tabii Hukuk ve Hukukî Pozitivizme Göre Adalet Kavramı’, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Sayı: 15, Yıl: 2008, ss. 77-90, s. 78.

¹¹⁷ Thoreau, Sivil İtaatsizlik., s. 60.

¹¹⁸ St. Thomas Aquinas, Summa Theologiae, (çev. Fathers of the English Dominican Province), 1. Basım, Benziger Bros, Einsiedeln, 1947, s. 1345.

¹¹⁹ Mark Murphy, “Natural Law Theory”, Martin Golding / William Edmundson (der.) The Blackwell Guide to the Philosophy of Law and Legal Theory, Blackwell Publishing, New Jersey, 2005, s. 21.

karşısındaki bütün değer ve erdemlerin ikincil nitelikte olduğunu savunmuştur. Bu temel iyilerin hukuk için önemliyse Finnis'in hukuku temel iynin, pratik akla uygunluğun bir gereği olarak görmesinde yatmaktadır. Finnis pratik akla uygun olmayan yasaların dahi ikincil ve kusurlu yasa olarak kalmalarına izin verir¹²⁰.

Demokrasilerde yöneticiler, yönetilenlerin rızasına göre hareket etme ve adaleti sağlama görevini üstlenirler. Ancak her rejimde olabileceği gibi demokrasilerde de asıl amaçtan sapılıp yozlaşmalar meydana gelebilir. Yozlaşma sonucu temel iyilerden ziyade ikincil değerler yasaya hâkim olabilir. İkincil değerlerin hâkim olduğu bu yapıda bireyler temel iyilere ulaşmayı arzularak yasaya itaatten vazgeçebilir. Ancak bu itaatten vazgeçiş yasanın geçersiz olduğu anlamına gelmemelidir. Yozlaşmış bir demokraside mevcut yasaların geçersiz sayılması anarşiye ve yıkıma yol açabilir. İkincil değerlerin hâkim olduğu bir düzende yasaları geçersiz sayıp yıkıma yol açmaktansa hukuk sistemini içerden düzeltmek daha doğru olandır. Finnis bu nedenden dolayı yasalar ikincil değerlere bağlı olsa bile yasa hüviyetlerini koruyacaklarını belirtir. Son olarak Finnis “adil olmayan yasa, yasa değildir.” gibi her olayda yasanın geçerliliğini etkileyecek bir ahlaki anlayışı kabul etmenin yersiz olacağını belirtir. Yasanın temel iyilerden uzaklaşmasının etkileyeceği şey yasanın geçerliliği değil bireylerin zihninde yasaya itaati sağlayan yasanın bağlayıcılığıdır¹²¹.

Finnis'in, sivil itaatsizlik kavramına ilişkin görüşlerini incelediğimizde, sivil itaatsizlik eylemlerine temkinli yaklaştığı ve bu eylemlerin meşru bir şekilde uygulanmasına dar bir alan bıraktığı görülmektedir¹²². Finnis'in sivil itaatsizliğe ilişkin görüşlerinden bahsetmeden önce, çalışmamız kapsamında kısa bir şekilde de olsa, hukuka itaat yükümlülüğüne ilişkin görüşlerine değinmemiz gerekmektedir. Finnis, hukuka itaat yükümlülüğünü ikisi ahlaktan bağımsız ikisi de ahlaki olmak üzere dört şekilde anlaşılabileceğinden söz eder. Bu görüş-nümlerden ilkinin anlamı, yasaya itaat edilmediği durumlarda itaatsiz bireylerin yaptırıma maruz kalacağı, ikincisinin anlamı ise normatif hukuki düzende yasaların geçerli olduğudur. Bu nedenlerle bireyler ilgili yasalara itaat etmelidir¹²³. Finnis'e göre hukuka itaat yükümlülüğünün ahlaki görünümlerinden ilki hukuk normlarının kişiler üzerinde ahlaki bir bağlayıcılığı olması anlamına gelmekte-

¹²⁰ Neil MacCormick, 'Doğal Hukuku Yeniden Ziyaret (Kitap Değerlendirmesi: John Finnis, Doğal Hukuk ve Doğal Haklar)', (çev. Ş. Ş. Ceylan), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 64, Sayı: 3, Yıl: 2015, ss. 915-929, s. 919-920.

¹²¹ John Finnis, *Natural Law and Natural Rights*, Martin Golding / William Edmundson (Aktaran), Hukuk Felsefesi ve Hukuk Teorisi Rehberi, 4. Basım, İslık Yayınları, İzmir, 2021, s. 56.

¹²² Sevtap Metin, 'Hukuki Otorite Kavramının İki Yönü: Raz ve Finnis', Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1-2, Yıl: 2007, ss. 43-60, s. 58.

¹²³ Engin Arıkan, *Doğal Hukukta Geleneğe Dönüş John Finnis*, 1. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2024, s. 44-45.

dir. Bir hukuk düzeninde bireyler, ilgili hukuk normuna sadece belirli süreçler sonucu hukuki geçerlilik kazandı diye itaat etmezler; bireylerin ahlaki açıdan ilgili hukuk normuna itaat etmesinin asıl sebebi normun ortak iyiyi tesis etme amacında olmasından kaynaklanmaktadır¹²⁴.

Finnis'e göre hukuka itaat yükümlülüğünün ahlaki olarak ikinci görünümü, her ne kadar yasa ahlaki açıdan bağlayıcılığı sağlayamasa da bireylerin yasaya itaat etmedikleri durumda, hukuk sisteminin genelini ve bundan kaynaklı toplumun kendisinin önemli bir zarar göreceği tehlikesine ilişkindir¹²⁵. Finnis, yöneticilerin ve vatandaşların, adaletsiz olduğu kabul edilen yasaya uymaya itaat etmeyi bıraktıkları durumda, toplum düzeninin bozulabileceğini belirtir. Bu durumda gerçekleştirilecek bir itaatsizlik eylemi başka bireylerin mevcut adil olan yasalara da itaat etmemesi sonucuna yol açabilir. Finnis'e göre bireylerin itaat yükümlülüğü, geçerli olan yasaların kendisinden veya hukuk sisteminden ziyade ortak iyi anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle adil olmadığı kabul edilen yasaya itaat eden kişiler toplumu oluşturan diğer insanların ortak iyisini koruyabilecektir. Ancak Finnis, adil olmayan yasaya itaat etmenin toplumun mevcut düzenini bozabileceği ve ortak iyiyi zedeleyebileceği durumların da mevcut olabileceğini belirtmiştir¹²⁶. Böyle koşullarda adil olanı sağlamak için ortaya çıkabilecek sivil itaatsizlik eylemlerinin de meşru olacağını kabul etmiştir¹²⁷.

Finnis'e göre, meşru bir sivil itaatsizlikten söz edebilmek için eylemlerin üç unsur barındırması gerekir. Bu unsurlar, bir yasanın açıkça ihlal edilmesi, adil olmayan yasaya ve ilgili kamu uygulamasına protestonun ifade edilmesi ve itaatsiz bireylerin yasanın uygulayacağı hukuki yaptırıma boyun eğmeye hazır olmaları şeklinde ifade edilmiştir¹²⁸. Sivil itaatsizlik eylemleri ayrıca başka türlü hiçbir ahlaksız unsur içermemeli ve yasaya itaatsizlikle kendi kazanımları için hareket etmediğini, amacının adaleti sağlamak olduğunu açıkça göstermelidir. Sivil itaatsizlik eylemleri başka türlü hiçbir ahlaksız unsur barındırmaması gerektiğinden kamuya veya herhangi bir kişiye yönelik şiddet eyleminde bulunmamalıdır. Finnis'e göre sivil itaatsizlik eylemlerinin temel amacı, adil olmayan yasalara veya politikalara edilecek itirazı sembolize etmektir¹²⁹.

¹²⁴ Arıkan, s. 47.

¹²⁵ Arıkan, s. 51.

¹²⁶ Arıkan, s. 51.

¹²⁷ John Finnis, "War and Peace in the Natural Law Tradition", Human Rights and Common Good: Collected Essays Volume III, Oxford University Press, New York, 2011, ss. 183-207, s. 204.

¹²⁸ Finnis, War and Peace, s. 204.

¹²⁹ Finnis, War and Peace, s. 205.

Joseph Raz, Finnis'in hukuka itaat yükümlülüğüne yönelik anlayışını, Finnis'in modern toplumlardaki önemli bir unsuru göz ardı ettiği gerekçesiyle eleştirmiştir. Raz'a göre modern devletler birçok faaliyetinde otorite iddiasında bulunmadan hareket etmektedir. Mevcut hükümetler çoğu alanda ortak iyiyi veya kamu yararını gözetmeden kendileri veya belirli grupların çıkarlarını ön plana koymaktadır. Dolayısıyla hükümetlerin faaliyetlerde bulunurken genellikle ortak iyiyi gözetmekten kaçındıkları durumlarda hukuka itaat etmenin reddedilmesi, mevcut hukuk sisteminin varlığını etkileme riskinden uzak olacaktır¹³⁰. Raz'a göre yasalara sadece yasa oldukları için değil, ahlaki birer yasa oldukları için itaat edilir. Adaletten uzaklaşmış yasalara itaat etmek için bireylerin yeterli nedenleri oluşmayacaktır¹³¹.

Raz, sivil itaatsizlik kavramını *“bir yasanın veya kamu politikasının değiştirilmesine doğrudan katkıda bulunmak ya da bir yasa veya kamu politikasına karşı protestoyu ifade etmek ve bunlardan uzak durmak amacıyla gerçekleştirilen, siyasi nedenlere dayalı bir yasa ihlali”* şeklinde tanımlar¹³². Raz'ın sivil itaatsizliğe ilişkin görüşleri, temel olarak *“bir eylemi gerçekleştirme hakkına sahip olmak”* ile *“o eylemin gerçekleştirilmesinin ahlaki olarak doğru olması”* arasındaki ayrıma dayanmaktadır¹³³. Raz'a göre sivil itaatsizlik eylemlerinin belirli koşullarda doğru olduğunu iddia etmekle, sivil itaatsizlik hakkını sahip olunması arasında fark vardır. Raz, bir kişinin yapmaması gereken bir şeyi yapmaya hakkının olmasının şaşırtıcı gelebileceğini belirtir. Ancak, böyle bir çıkarımda bulunmanın hakların doğası gereği hatalı olacağını ifade eder. Bir şeyin doğru olması bireye gerekli olan bütün yetkiyi sağlamaktadır. Bu nedenle bireyin doğru olanı yapması için herhangi bir hakka ihtiyacı yoktur. Fakat, bir bireyin yapmaması gereken bir şeyi yapabilmesi için bir hakka sahip olması gerekir¹³⁴.

Raz, bireylerin bir sivil itaatsizlik hakkına sahip olup olmadığının, yasadıkları devletlerin niteliklerine göre belirleneceğini ifade eder. Bu noktada liberal ve liberal olmayan (illiberal) devlet ayrımını vurgular¹³⁵. Raz'a göre bir devlet, bireylerin siyasi katılım hakkını tam anlamıyla sağlamıyor ve korumuyorsa o devlet illiberal bir devlettir. Böyle bir devlette bireylerin siyasi katılım haklarını kullanmaları bazı durumlarda yasayı ihlal etmelerini gerektirebilir.

¹³⁰ Sercan Gürler, Hukuka İtaat Yükümlülüğü ve Sınırları, 1. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 329.

¹³¹ Gürler, s. 330.

¹³² Joseph Raz, The Authority of Law: Essays on Law and Morality, 1. Baskı, Oxford University Press, New York, 1979, s. 263.

¹³³ Raz, The Authority, s. 267.

¹³⁴ Raz, The Authority, s. 266.

¹³⁵ Raz, The Authority, s. 272.

Dolayısıyla bireyler, yasa tarafından kendilerine tanınmayan siyasi katılım haklarını kullanabilmek için yasayı ihlal etme hakkına sahiptir. Kabaca, il-liberal bir devlette bireylerin sivil itaatsizlik eyleminde bulunma haklarına sahip olduğu kabul edilmelidir¹³⁶.

Liberal bir devlette ise durumlar tam tersi şeklindedir. Liberal bir devlet, bireylerin siyasi katılım haklarını yeterince koruduğu iddiasındadır. Bireylerin, siyasi katılım hakları yeterince korunduğu için, yasaya karşı protesto eyleminde bulunma hakkı varsa bu hak bir sivil itaatsizlik hakkı değil yasal siyasi eyleme ilişkin bir hak olmalıdır¹³⁷. Ancak bu durum, liberal bir devlette bireylerin sivil itaatsizlik eyleminde bulunmalarının hiçbir zaman doğru olmadığını anlamına gelmez. Kişinin liberal bir devlette sivil itaatsizlik eyleminde bulunmanın doğru olduğunu savunabilmesinin tek argümanı, izlediği siyasi hedefin veya davanın doğruluğu iddiasında bulunmaktır¹³⁸. Ancak sivil itaatsizlik, liberal devlette bir hak olarak kabul edilemeyeceği için, sivil itaatsizlik eylemini onaylamayanların hoşgörüsünü talep edemez. Bu durum sivil itaatsizlik eyleminde bulunmayı amaçlayan kişinin dahi mantığını etkileyebilir. Sivil itaatsizlik eyleminde bulunacak birey hoşgörü sınırlarının dışına çıkması sebebiyle eylemin dezavantajlarının artmasına yol açabilir. Dolayısıyla birey, sivil itaatsizlik eyleminin doğru olduğundan emin olamayabilir ve sivil itaatsizlik eyleminde bulunma noktasında tereddüt yaşayabilir. Bütün bu sebeplerden dolayı Raz, liberal bir devlette sivil itaatsizlik eylemlerinin istisnai bir nitelikte olduğunu ifade eder¹³⁹.

Finnis'in ve Raz'ın sivil itaatsizlik kavramına ilişkin görüşlerine değinerek, doğal hukuk ve hukuki pozitivizm perspektifinden, sivil itaatsizliğin hangi koşullarda kabul edilebileceğini göstermeye çalıştık. Her iki düşünürün de görüşleri incelendiğinde bir doğal hukukçu olan Finnis'in, hukuki pozitivist Raz'a nazaran, sivil itaatsizliğe hukuk düzenini koruma amacıyla daha temkinli yaklaştığı anlaşılmaktadır. Sevtap Metin bu durumu açıklarken, Finnis'in hukuk anlayışının, Raz'ın görüşleriyle kıyaslandığında, hukuk kavramını sosyal organizasyonu sağlamada yegâne kaynak kabul etmesinden dolayı daha otoriter olduğunu belirtir¹⁴⁰. Ayrıca Raz'ın görüşü liberal ve çoğulcu demokrasinin istekleriyle daha fazla uyum içerisindedir. Dolayısıyla Metin'e göre, Raz, Finnis'in aksine, sivil itaatsizlik eylemlerine daha gönüllü yaklaşmakta ve hukuk sistemi içerisinde sivil itaatsizliğe daha geniş bir

¹³⁶ Raz, *The Authority*, s. 273.

¹³⁷ Raz, *The Authority*, s. 273.

¹³⁸ Raz, *The Authority*, s. 273.

¹³⁹ Raz, *The Authority*, s. 274.

¹⁴⁰ Metin, s. 58.

alan tanımaktadır¹⁴¹. Çalışmamız açısından bu iki düşünürün sivil itaatsizlik kavramına ilişkin görüşlerinden bahsetmemizin amacı, iki düşünürün de sivil itaatsizliğin, adil olmadığını iddia ettiği yasa bakımından bir hukuki geçerlilik değil hukuki bağlayıcılık değerlendirmesi yaptığını dolaylı olsa da ifade etmeleridir.

Sivil itaatsizliğin yasayı geçersiz kıldığını savunan Majtényi ve Fortas'ın hatası, sivil itaatsizliğin adaleti, doğal hukukun güçlü okuması tezindeki gibi yasanın geçerlilik nedeni olarak algılamalarıdır. Sivil itaatsizliğin itaat yükümlülüğünü adalet kavramıyla ilişkilendirmesinin nedeni yasaya itaati yasal bir yükümlülük olarak değil ahlaki bir yükümlülük olarak görmesidir. Peter Singer bu duruma şu şekilde açıklar:

“Yasaya uyma konusundaki nihai yükümlülüğümüz yasal bir yükümlülük değil ahlaki bir yükümlülüktür. Bu yasal bir yükümlülük olmaz, çünkü bu sonsuz bir gerilemeye yol açar. Çünkü yasal yükümlülükler türetilmiştir. Yasalardan, yasaya uymamız gerektiğini söyleyen bir yasa olmalı. O zaman bu yasaya uyma zorunluluğu ne olacak? Yasal zorunluluk olsaydı, o zaman başka bir yasa olmalı... ve böyle devam ederdi. Yasaya uyma yükümlülüğü, eninde sonunda ahlaki bir yükümlülük olmalıdır¹⁴².”

Singer'in bu sözlerinden anlaşıldığı üzere bireylerin yasaya uyma konusundaki yükümlülükleri ahlakidir ve yasaya uyma noktasında ahlaki eylem sebeplerine ihtiyacı vardır. Kanımızca Singer'in görüşü isabetli olup sivil itaatsizliğin, yasanın adil olmadığı durumlarda yasaya uyma gerekliliğini belirten eylem sebeplerinin diğer ahlaki eylem sebepleri tarafından yenilmektedir. Bu sebeple bu yasaya uymayı gerektiren bir ahlaki yükümlülüğün ortadan kalktığını düşünmekteyiz. Gülgeç bir normun ahlaki yükümlülüğe yol açmadığı durumlardan bahseder. Bu durumlardan biri şöyle açıklar: *“Eğer muhatapların bu norma uymak için sahip olduğu eylem sebebi veya sebepleri ahlaki nitelikteyse, söz konusu eylem sebebi daha güçlü sebepler tarafından yenilmiş veya muhatap bir dışlayıcı sebep nedeniyle söz konusu sebep veya sebeplere dayanarak hareket etmekten men edilmiş olabilir¹⁴³.”* Gülgeç'e göre ahlaki eylem sebeplerinin daha güçlü eylem sebepleri tarafından yenildiği bu durumlarda yasa bir yükümlülük doğurmayacaktır. Gülgeç böyle bir yasanın “zayıf anlamda bağlayıcı” olacağını ancak yasa olma kimliğini yitirmeyeceğini belirterek “zayıf anlamda bağlayıcılık” kavramını geçerlilik kavramıyla

¹⁴¹ Metin, s. 58.

¹⁴² Peter Singer, *Democracy and Disobedience*, 1. Basım, Clarendon Press, Oxford, 1973, s. 88.

¹⁴³ Gülgeç, s. 506.

özdeşleştirir¹⁴⁴. Bizde bu durumu sivil itaatsizlik kavramına uyarlayarak, sivil itaatsizliğin adil olmadığı gerekçesiyle ihlal ettiği yasayı zayıf anlamda bağlayıcı olarak kabul ettiğini, dolayısıyla bu yasanın hala geçerli ancak itaat noktasında bağlayıcı olmadığını savunmaktayız. Kanımızca sivil itaatsizlik, adil olmayan yasaya uyma yönündeki eylem sebeplerinin adalet eksenli diğer eylem sebepleri tarafından yenildiği bir noktada ortaya çıkan bir kavramdır.

Buraya kadar sivil itaatsizlik kavramının yasaya hangi koşullarda itaat edilmemesi gerektiğine yönelik nasıl bir değerlendirme yaptığımızdan bahsettik. Bunun yanında sivil itaatsizlik kavramının yasaya itaat etmemeye karar verme sürecinde yasayı geçersiz kılmaya yönelik herhangi bir iddiasının olmadığını savunduk. Ayrıca sivil itaatsizlik kavramının yasaya itaat etmeme fikrini neden eyleme döktüğünü ve sivil itaatsizlik eyleminin yasayı geçersiz kılma sonucuna yol açıp açmadığının da incelenmesi gerekmektedir.

Sivil itaatsizliğin yasayı ihlal eylemindeki amacı adil olmayan yasayı sistem içerisinde adil hale getirmektir. Yasayı adil hale getirme eyleminde bulunurken yasayı geçersiz kılmak gibi bir amacı yoktur. Bunu açıkça Thoreau'nun şu sözlerinde görebiliyoruz:

“Adaletsizliğin kendi yayı, ipi, kasnağı veya levyesi var ise, o zaman sonuçların çok da kötü olmayacağını düşünebilirsiniz; ama eğer bunların işlemesi için size ihtiyacı varsa, yani siz bir başkasına adaletsizlik getirecekseniz, o halde derim ki, o yasayı çiğnemelisiniz. Bırakın hayatınız işleyen makinayı durduracak karşı kuvvet olsun. Yapmam gereken, hiçbir şekilde tasvip etmediğim bir yanılsa alet olmadığımın emin olmaktır. Devlet sorunları çözmek içindir, bildiğim kadarıyla bunun pek fazla yöntemi yoktur. Olanlar da o kadar uzun süreler gerektiriyor ki, insanın ömrü yetmez. Başka işlerim de var. Bu dünyaya burayı yaşanacak bir şey yapmaya değil, iyi ya da kötü, yaşamaya geldim. Bir kişi her şeyi yapamaz, ama bir şeyler yapmış olmalı; çünkü zaten her şeyi yapamaz, yapması da gerekmez ki bir şeyi yanlış yapmasın¹⁴⁵.”

Thoreau'nun “Sivil İtaatsizlik” eserinde yer alan bu cümleler çalışmamızın tartışma konusu için çok önemlidir. Sivil itaatsizliğin teorik kurucusu olarak kabul edilen Thoreau hayatının son dönemlerinde daha önceki ılımlı fikirlerinden vazgeçerek şiddetin sivil itaatsizlikte bir araç olarak kullanılabileceğini belirtmiştir¹⁴⁶. Günümüz demokrasilerinde kusurlu bir yasayı adil

¹⁴⁴ Gülgeç, s. 506-507.

¹⁴⁵ Thoreau, Sivil İtaatsizlik, s. 68.

¹⁴⁶ Henry David Thoreau, The Last Days of John Brown, 6. Basım, Create Space Independent Publishing, Carolina, 2015, s. 5.

hale getirme faaliyetlerinde şiddetin kullanılması kabul edilebilir bir durum değildir¹⁴⁷. Thoreau bunun aksini savunarak daha sert bir anlayış çizerken bile yasanın geçersiz sayılması gerektiğini iddia etmez. O, yasaya itaat etmemenin bir zorunluluk haline geldiği durumda “kanunu çiğneyin gitsin.” der. Dolaşısıyla kanunun adil olmasa dahi geçerli olacağını yalnızca bu yasaya itaat yükümlülüğün artık haiz olmadığını yani kanunun artık bireyler için bağlayıcılığını yitirdiğini savunur. Ayrıca bu cümlelerde neden sivil itaatsizliğin gerekli bir yol olduğu sorusunun cevabı da mevcuttur. Finnis’in de bahsettiği üzere ortak iyiyi sağlamak için adil olmayan yasaların geçerliliğini kabul ederek adaleti sistem içerisinde sağlamak daha makul olandır¹⁴⁸.

Demokratik bir rejimde adil olmayan bir yönetimin mevcudiyetinde bu yönetimin seçim süreciyle değişimini sağlamak veya onları adil olana yönlendirici yasal yollara başvurmak çok uzun bir zaman alır. Sivil itaatsizlik böyle bir durumda sorumluluk alarak bu sürecin kısılmasına ve adil olana erişilmesine yardım eden bir kavramdır. Ayrıca sivil itaatsizlerin bir kısmı ihlal ettiği yasa gereği kendilerine verilecek cezayı gönüllü bir şekilde kabul eder¹⁴⁹. Sivil itaatsizlik, bir yasaya uyup uymayacağı konusunda karar verirken itaatsizlikle geçerli bir yasayı çiğnemiş olacağı gerçeğine ağırlık verir¹⁵⁰. Eğer sivil itaatsizlik eyleminin yasayı geçersiz kıldığı iddiasını kabul edersek sivil itaatsizlerin geçersiz bir yasanın yaptırımını kabul ettiği sonucuna varırız. Ancak bir hukuk kuralını yok sayıyorsanız bu, o hukuk kuralının yaptırımını da yok saydığınız anlamına gelir. Sivil itaatsizlik için ise böyle bir durum söz konusu değildir. Sivil itaatsizlik eyleminde bulunanlar, topluma adalet için

¹⁴⁷ Thoreau'nun yaptığı gibi şiddeti sivil itaatsizliğin bir unsuru olarak kabul etmek sivil itaatsizlik eyleminin toplum düzenini ortadan kaldıracı, demokrasiyi yok edici bir anarşinin meydana gelmesine yol açacağı söylenebilir. Böyle bir durumda sivil itaatsizlik eylemlerinin mevcut yasaların geçerliliğini yitirmesine sebep olacağını ileri sürmek kabul edilebilir bir iddia olacaktır. Ancak biz bunun tam aksini savunarak şiddet kavramının sivil itaatsizlik eylemlerinde bir araç olarak kullanılamayacağını öne sürüyoruz. Bu nedenledir ki şiddeti bir araç olarak kullanmayan sivil itaatsizlik eylemleri yasanın geçerliliğini etkileyebilecek herhangi bir sonuca yol açmayacaktır. Detaylı bilgi için bkz. İhsan Burak Aygün, Henry David Thoreau'nun Görüşleri Çerçevesinde Sivil İtaatsizlik, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2022, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, (erişim tarihi: 17.1.2026), s. 60-65.

¹⁴⁸ Finnis, s. 53.

¹⁴⁹ Genel kabul gören görüş sivil itaatsizlerin ihlal ettikleri yasalar sonucu uygulanan yaptırımı gönüllü olarak kabul etmeleri gerektiği yönündedir. Bkz. Rawls, s. 107. Ancak Hans Saner demokrasi ve adile yakın sistemlerde gerçekleştirilecek olan sivil itaatsizliğin, yaptırımı kabul etmesi unsurunu barındırmadığını savunur. Adile yakın bir sistemde ve demokrasilerde gerçekleştirilecek sivil itaatsizliğin adil olan sisteme ve ideal demokrasiye ulaşma hedefi olması nedeniyle cezalandırılmaması gerektiğini savunur. Hans Saner, “Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine”, (ed. ve çev: Y. Çoşar), Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik, 4. Basım, İstanbul, 2014, s. 173.

¹⁵⁰ Brian Martin, Protest in a Liberal Democracy, Department of History and Philosophy of Science University of Wollongong, Wollongong, 1986, s. 95.

çalıştıklarını göstermek ve hukukun üstünlüğünü kabul ettiklerini ilan etmek için şiddet gibi, demokrasilerde araç olmaktan uzak bir kavramı bünyesinde barındırmamaya, ihlal ettiği yasanın geçerli olduğunu kabul edencesine bu yasanın kendisine uyguladığı yaptırımı kabul etmeye özen gösterir. Ayrıca Rawls'ın sivil itaatsizlik tanımında bahsettiği kamu vicdanına yönelik olma unsuru da sivil itaatsizlik eyleminin adaleti savunduğunu, toplum düzenini yıkmaya ve yasayı geçersiz kılma gibi bir amacı olmadığını topluma anlatma çabasından kaynaklanır¹⁵¹. Dolayısıyla şiddet içermeme, ihlal ettikleri yasaların yaptırımlarını kabul etme ve kamu vicdanına yönelik olma gibi unsurlardan dolayı sivil itaatsizlik eylemlerinden yasanın geçerliliğini yok sayma gibi bir sonucun ortaya çıkmayacağını savunmaktayız.

SONUÇ

Sivil itaatsizlik, hukuka itaat yükümlülüğü ile bireyin ahlaki sorumluluğu arasındaki gerilimin en görünür hale geldiği kavramlardan biridir. Bu çalışma boyunca incelendiği üzere, sivil itaatsizliğe yöneltilen temel eleştirilerden biri, söz konusu eylemlerin hukukun üstünlüğünü zedelediği ve demokratik düzeni tehdit ettiği iddiasıdır. Özellikle sivil itaatsizlik anlayışını reddeden görüşler tarafından, bir yasanın bilinçli biçimde ihlal edilmesi yalnızca ilgili norma değil, hukuk düzeninin bütününe yönelmiş bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle sivil itaatsizlik, demokratik düzeni zayıflatan ve bireysel ahlaki değerleri ortak hukuki otoritenin üstünde gören bir davranış biçimi olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Sivil itaatsizlik tartışmaları demokrasi kavramının nasıl anlaşılması gerektiğiyle de doğrudan ilişkilidir. Demokrasiyi yalnızca çoğunluk ilkesinin bir yansıması olarak kabul eden anlayış bakımından sivil itaatsizlik kaçınılmaz şekilde sistem karşıtı bir nitelik taşımaktadır. Ancak demokrasinin çoğunluk ilkesinden ibaret olmadığını, aynı zamanda eleştiri, katılım ve kamusal tartışma süreçlerini de içerdiğini kabul eden anlayış, sivil itaatsizliği demokratik kültürün bir parçası olarak değerlendirilebilir. Özellikle demokratik düzende yasal yolların yetersiz ve etkisiz kaldığı veya sistematik adaletsizliklerin ortaya çıktığı durumlarda sivil itaatsizlik, kamusal vicdanın görünür hale gelmesini sağlayan bir araç işlevi görebilmektedir.

Sivil itaatsizlik, özü itibarıyla hukuk sistemini bütünüyle tehdit eden veya demokratik düzenin ortadan kalkmasını amaçlayan bir eylem türü değildir. Bunun aksine sivil itaatsizlik çoğu zaman, hukuk düzeninin kendi içerisinde taşıdığı adalet iddiasını vurgulayarak hukuk normlarına ve hukuk sisteminin bütününe eleştirel bir yaklaşım niteliği taşımaktadır. Sivil itaatsizlik eylem-

¹⁵¹ Rawls, s. 109.

lerinde bulunan bireyler, yalnızca belirli yasa veya uygulamaların adalet ilkesinden uzaklaştığını ileri sürmektedir. Ayrıca sivil itaatsizlik eylemlerinin kamuya açık biçimde gerçekleştirilmesi, vicdani olması, şiddeti reddetmesi ve hukuki yaptırımın kabul edilmesi, bu eylemlerin hukukun üstünlüğünü reddetmeyi amaçlamadığını göstermektedir.

Hukuk sisteminin bütününe tehdit ettiği eleştirilerinin yanında sivil itaatsizlik, ihlal ettiği yasayı geçersiz kılmayı hedeflediğini de öne süren görüşlere maruz kalmıştır. Bu görüşlerin kendilerine temel aldıkları anlayış, hukuk ile adalet çatışmasında, belirli düzeyde adilliği sağlayamayan yasanın hukuken geçersiz olduğunu savunan anlayıştır. Sivil itaatsizlik eylemleri, böyle bir adaletsizliğin mevcudiyetinde meşru kabul edilecek ve adil olmayan yasanın geçersiz olduğunu beyan edecektir. Bununla birlikte, bu görüşlerin aksine, hukuki geçerlilik ile hukuki bağlayıcılık arasında zorunlu bir özdeşlik bulunduğu söylemek mümkün değildir. Bir normun hukuk sistemi içerisinde usulüne uygun biçimde yürürlüğe girmiş olması, onun her durumda bağlayıcı olduğu anlamına gelmez.

Bu çalışmada, sivil itaatsizliğin demokratik düzen ve hukuk sisteminin bütünü için negatif etki oluşturacağına yönelik eleştirilere yer verdik ve sivil itaatsizliğin bu kavramlar için tehdit edici değil geliştirici bir etkisi olduğu sonucuna vardık. Bunun yanında, sivil itaatsizliğin ihlal ettiği yasayı geçersiz kabul ettiğini öne süren iddiaları ele aldık. Bu iddialar, adalet ve hukuk kavramlarını birbirleriyle ilişkilendirirken adil olmayan yasanın yasa olmaya-acağına yönelik bir güçlü doğal hukuk okuması yapmakta ve bu anlayışı sivil itaatsizlik kavramına entegre etmektedir. Ancak bu görüş, hukuki geçerlilik ve hukuki bağlayıcılık kavramlarını yanlış yorumlamakta ve sivil itaatsizliğin bir hukuki geçerlilik değerlendirmesinden ziyade hukuka itaat yani hukuki bağlayıcılık değerlendirmesi olduğunu gözden kaçırmaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışmada sivil itaatsizlik kavramının yasayı geçersiz kıldığı yönündeki iddialarının kabul edilmesinin mümkün olmadığı savunulmuştur. Kanımızca sivil itaatsizlik, hukuk ve adalet çatışmasında, hukuk normuna itaat etmeyi sorgulama meselesinden ibarettir.

KAYNAKÇA

- AKI, Emine İrem, ‘Hukukun İç Ahlakı: Lon L. Fuller’in Görüşleri Çerçevesinde Bir İnceleme’, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 64, Sayı: 1, Yıl: 2015, ss. 1-35.
- AQUINAS, St. Thomas, *Summa Theologiae*, (çev. Fathers of the English Dominican Province), 1. Basım, Benziger Bros, Einsiedeln, 1947.
- ARIKAN, Engin, Doğal Hukukta Geleneğe Dönüş John Finnis, 1. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2024.
- AUSTIN, John, *The Province of Jurisprudence Determined*, Wilfrid Rumble (der.), 2. Basım., Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- AYGÜN, İhsan Burak, Henry David Thoreau’nun Görüşleri Çerçevesinde Sivil İtaatsizlik, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2022, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, (erişim tarihi: 17.1.2026).
- BEDAU, Hugo Adam, “Civil Disobedience and Personal Responsibility for Injustice”, Hugo Adam Bedau (der.), *Civil Disobedience in Focus*, 1. Basım, Routledge Publishing, Londra, 1991.
- BURG, Wibren Van Der, ‘Lon L. Fuller’dan Yasa Koyucuya Dersler’, (çev: E. İ. Akı), *Hukuk Kuramı*, Cilt: 1, Sayı: 3, Yıl: 2014, ss. 58-64.
- CELIKATES, Robin, ‘Democratizing Civil Disobedience’, *Philosophy and Social Criticism*, Cilt: 42, Sayı: 10, Yıl: 2016, ss. 982-984.
- CEYLAN, Şule Şahin, H.L.A. Hart’ın Hukuk Kavramı, 2. Basım, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2021.
- CHAVEZ, Francesco I., ‘Civil Disobedience and the Rule of Law’, *Philippine Law Journal*, Cilt: 44, Yıl: 1969, ss. 764-792.
- COHEN, Carl, *Civil Disobedience: Conscience, Tactics and the Law*, 1. Basım., Columbia University Press, New York, 1971.
- DICKINSON, John Dickinson, ‘A Working Theory of Sovereignty II’, *Political Science Quarterly*, Cilt: 43, Sayı: 1, Yıl: 1928, ss. 32-63.
- DUSEN, Lewis H. Van Jr., ‘Civil Disobedience: Destroyer of Democracy’, *American Bar Association Journal*, Cilt: 10, Sayı: 2, Yıl: 1969, ss. 123-126.
- ELIASZ, Katarzyna, ‘Alf Ross’s Theory of Legal Validity in the Context of Current Research on the Judicial Decision-making’, *Utopía y Praxis Latinoamericana*, Cilt: 20, Sayı: 71, Yıl: 2015, ss. 75-85.
- FINNIS, John, “War and Peace in the Natural Law Tradition”, *Human Rights and Common Good: Collected Essays Volume III*, Oxford University Press, New York, 2011, ss. 183-207.
- FINNIS, John, *Natural Law and Natural Rights*, M. Golding / W. Edmundson (Aktaran), *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Teorisi Rehberi*, 4. Basım, İslık Yayınları, İzmir, 2021.

- FORTAS, Abe, *Concerning Dissent and Civil Disobedience*, 1. Basım., New American Library, New York 1968.
- FULLER, Lon L., *Forms Liberate*, Kristen Rundle (der.) Hart Publishing, Oxford, 2012.
- FULLER, Lon L., *The Law in Quest of Itself*, Beacon Press, Boston, 1966.
- FULLER, Lon L., *The Morality of Law*, 2. Basım, Yale University Press, New Haven, 1969.
- GARVER, Eugene, 'Review of Democracy and Disobedience by Peter Singer', *Ethics*, Cilt: 86, Sayı: 2, Yıl: 1976, ss. 175-179.
- GÖZLER, Kemal, 'Tabîî Hukuk ve Hukukî Pozitivizme Göre Adalet Kavramı', *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Sayı: 15, Yıl: 2008, ss. 77-90.
- GÖZLER, Kemal, *Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu*, 2. Basım, Ekin Yayınevi, Bursa, 2023.
- GUASTINI, Riccardo, 'Kelsen on Validity', *Ratio Juris*, Cilt: 29, Sayı: 3, Yıl: 2016, ss. 402-409.
- GÜLGEÇ, Yahya Berkol, 'Hukuk Bir Yere Gitti mi?', *Anayasa Hukuku Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 15, Yıl: 2019, ss. 171-192.
- GÜLGEÇ, Yahya Berkol, *Normativite ve Pozitivizm*, 1. Basım, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2020.
- GÜRLER, Sercan, *Hukuka İtaat Yükümlülüğü ve Sınırları*, 1. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2011.
- HART, Herbert L. Adolphus, 'Positivism and the Seperation of Law and Morals', *Harward Law Revies*, Cilt: 71, Sayı: 4, Yıl: 1958, ss. 593-629.
- HART, Herbert L. Adolphus, *The Concept of Law*, 3. Basım, Oxford University Press, Oxford, 2012.
- HILLS, Roscoe, 'Legal Validity and Legal Obligation', *Yale Law Journal*, Cilt: 80, Sayı: 2, Yıl: 1970, ss. 47-76.
- HOSSMASTER, Barry, 'Professor Hart on Legal Obligation', *Georgia Law Review*, Cilt: 11, Sayı: 5, Yıl: 1977, ss. 1303-1324.
- JENCO, Leigh Kathryn, 'Thoreau's Critique of Democracy', *The Review of Politics*, Cilt: 65, Sayı: 3, Yıl: 2003.
- KELLNER, Menachem Marc, 'Democracy and Civil Disobedience', *The Journal of Politics*, Cilt: 37, Sayı: 4, Yıl: 1975, ss. 899-911.
- KELSEN, Hans, *General Theory of Law and State*, (çev: A. Wedberg), Lawbook Exchange, Cambridge, 1945.
- KELSEN, Hans, *Pure Theory of Law*, (çev. M. Knight), 5. Basım, University of California Press, New Jersey, 2008.
- LEIBMAN, Morris I., 'Civil Disobedience: A Threat to Our Law Society', *American Bar Association Journal*, Cilt: 51, Sayı: 7, Yıl: 1965, ss. 645-647.

- MACCORMICK, Neil, ‘Doğal Hukuku Yeniden Ziyaret (Kitap Değerlendirmesi: John Finnis, Doğal Hukuk ve Doğal Haklar)’, (çev. Ş. Ş. Ceylan), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 64, Sayı: 3, Yıl: 2015, ss. 915-929.
- MAJTÉNYI, Balázs, “How to Deal With Evil Law in Hungary and Elsewhere”, <https://verfassungsblog.de/how-to-deal-with-evil-law-in-hungary-and-elsewhere/>, (erişim tarihi: 6.1.2026).
- MARKOVITS, Daniel, ‘Democratic Disobedience’, The Yale Law Journal, Cilt: 114, Sayı: 8, Yıl: 2005, s. 1934, ss. 1898-1952.
- MARTIN, Brian, Protest in a Liberal Democracy, Department of History and Philosophy of Science University of Wollongong, Wollongong, 1986.
- MARTIN, Rex, ‘Civil Disobedience in Democracy’, Ethics, Cilt: 80, Sayı: 2, Yıl: 1970, ss. 126-139.
- MCBRIDE, Joseph, ‘Democracy and Disobedience: Some Issues Considered’, The Maynooth Review, Cilt: 3, Sayı: 1, Yıl: 1977, ss. 55-72.
- METİN, Sevtap, ‘Hukuki Otorite Kavramının İki Yönü: Raz ve Finnis’, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1-2, Yıl: 2007, ss. 43-60.
- MICHIGAN LAW REVIEW, ‘H. L. A. Hart on Legal and Moral Obligation’, Cilt: 73, Sayı: 2, Yıl: 1974, ss. 443-458.
- MURPHY, Mark, “Natural Law Theory”, Martin Golding / William Edmundson (der.) The Blackwell Guide to the Philosophy of Law and Legal Theory, Blackwell Publishing, New Jersey, 2005.
- OLADASU, Adejare, ‘H.L.A. Hart on Legal Obligation’, Ratio Juris, Cilt: 4, Sayı: 2, Yıl: 1991, ss. 152-176.
- ÖKÇESİZ, Hayrettin, Sivil İtaatsizlik, 4. Basım, Legal Kitapevi, İstanbul, 2011.
- PERRY, Stephen R., ‘Hart’s Methodological Positivism’, Legal Theory, Cilt: 4, Sayı: 4, Yıl: 1998, ss. 427-467.
- RADBRUCH, Gustav, ‘Statutory Lawlessness and Supra-Statutory Law’, (çev. B. L. Paulson ve S. L. Paulson), Oxford Journal of Legal Studies, Cilt: 26, Sayı: 1, Yıl: 2006, ss. 1-11.
- RADBRUCH, Gustav, “Yasal Haksızlık ve Yasa Üstü Hukuk”, (çev. S. Metin, A. Heper), Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü, 4. Basım, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2021, ss. 75-101.
- RAWLS, John, “Definition and Justification of Civil Disobedience”, Hugo Adam Bedau (der.) Civil Disobedience in Focus, 1. Basım, Routledge, Londra, 1991.
- RAZ, Joseph, ‘Legal Validity’, Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Cilt: 63, Sayı: 3, Yıl: 1977, ss. 339-353.
- RAZ, Joseph, The Authority of Law: Essays on Law and Morality, 1. Baskı, Oxford University Press, New York, 1979.
- ROSENBLUM, Nancy L., ‘Thoreau’s Militant Conscience’, Political Theory, Cilt: 9, Sayı 1, Yıl: 1981, ss. 81-110.

- ROSS, Alf, On Law and Justice, 3. Baskı, The Lawbook Exchange, New York, 1958.
- ROSS, Alf, Towards a Relistic Jurisprudence. A Criticism of the Dualism in Law, (çev: A.I. Fausböll), University Microfilms, Michigan, Yıl: 1978.
- SANER, Hans, “Demokrasilerde Direnme Sorumluluğu Üzerine”, (ed. ve çev: Y. Çoşar), Kamu Vicdanına Çağrı: Sivil İtaatsizlik, 4. Basım, İstanbul, 2014.
- SINGER, Peter, Democracy and Disobedience, 1. Basım, Clarendon Press, Oxford, 1973.
- SPITZ, David, ‘Democracy and the Problem of Civil Disobedience’, The American Political Science Review, Cilt: 48, Sayı: 2, Yıl: 1954, ss. 386-403.
- SUMMERS, Robert S., ‘Professor Fuller on Morality and Law’, Journal of Legal Education, Cilt: 18, Sayı: 1, Yıl: 1965, ss. 1-27.
- THOREAU, Henry David, Sivil İtaatsizlik, (çev. C. Turan), 3. Basım, Say Yayınları, İstanbul, 2018.
- THOREAU, Henry David, The Last Days of John Brown, 6. Basım, Create Space Independent Publishing, Carolina, 2015.
- TICE JR, Merton B., ‘Civil Disobedience: A Study of Law and Its Relation to Society’, South Dakota Law Review, Cilt: 13, Sayı: 2, Yıl: 1968, ss. 356-367.
- WACKS, Raymond, Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş, (çev: E. Arıkan), Tekin Yayınevi, İstanbul, 2014.
- WEINSTOCK, Daniel, ‘How Democratic is Civil Disobedience?’, Criminal Law and Philosophy, Cilt: 10, Sayı: 4, Yıl: 2016, ss. 707-720.